

Emil Spajić

NOVCI KOVNICE VIMINACIJUM NAĐENI U OSIJEKU

Za objavljivanje novaca kovnice Viminacijum¹ odlučili smo se iz nekoliko razloga. U numizmatičkom odjelu Muzeja Slavonije nalazi ih se preko 300 komada. Oni su sakupljeni još od osnutka Muzeja 1877. godine pa sve do današnjih dana, što je evidentno iz inventarnih brojeva.² Smatramo da je veoma važno, da su svi ovi novci sakupljeni u Osijeku, Donji grad, i da oni predstavljaju zatvorenu cjelinu. To je važno zbog toga, što se na terenu Donjega grada nalazio poznati rimski grad Colonia Aeilia Mvrsa.³ Veoma je značajno, a to se mora naročito istaknuti, da su svi komadi pronađeni kao pojedinačni primjerci a ne kao skupni nalazi. Ovolika količina novaca, i to pojedinačnih nalaza, govori nam da je u Mursi ovaj novac kolao u velikom broju i da je bio rado priman u trgovačkom prometu. Ovaj podatak nam opet govori i o živim trgovačkim vezama Viminacijuma i Murse, o veoma razgranatoj razmjeni dobara, a naročito u vremenu od 239. do 249. godine. U to doba bio je promet između ta dva grada veoma velik, jer je iz toga doba pronađen i najveći broj komada novaca. U zbirci se nalazi 100 komada kovanih u vrijeme Gordijana III (238—244.) i 106 komada iz doba Filipa I (244—249.), Novci kasnijih vladara nađeni su u manjim količinama što nas zapravo i ne čudi, jer to je vrijeme haosa, nereda i nesigurnosti, pa se i promet robe obavljao u najmanjoj mjeri ili je bio potpuno prekinut. U to vrijeme novce Viminacijuma mogle su donositi i rimske legije koje su bile neprekidno u pokretu. Sjetimo se i bitke koja se vodila ispred zidina Murse 256. ili 258. godine, kada je ovdje Galijen potukao protucara Ingenua u čijem se sastavu nalazile i mezijske legije.⁴

Interesantno je uz put spomenuti da su i građani Murse bili u sastavu nekih mezijskih legija. O tome nam govori i spomenik sa imenima veterana VII legije⁵ koji spominje Marka Ulpija Martinusa i Tita Antonija Glaukusa iz Murse. Isto je tako moguće da je legija VII CL. ili cijela ili da su samo njezini dijelovi bili na terenu Murse, jer se u Muzeju Slavonije nalazi opeka sa natpisom LEG VII CL⁶ (inv. br. 5954). I Viminacijum i Mursa bili su važni trgovački, ekonomski, politički i vojnički centri i između njih su postojale veoma dobre kopnene i vodene komunikacije po kojima se slijegala razmjena robe i vršili pokreti vojnih jedinica. Obadva grada predstavljala su jake karike u lancu odbrambenih utvrđenja limesa a time i cijelog rimskog imperija.

Da bi imali što bolji pregled novca i svakog pojedinog komada, mi smo ih razvrstali tako, da se jasno može razlikovati avers, revers, godina kovanja, promjer, debljina, težina, inventarni broj i očuvanost aversa i reversa.

Na aversu uvijek se nalazi poprsje vladara okrenuto nadesno, a oko poprsja gore u luku, s lijeva nadesno, nalazi se legenda, odnosno pobliza oznaka, ime i titula vladara. Ove smo legende, pošto je svaki vladar kovao nekoliko različitih tekstova, označili velikim slovima A, B, C itd., već prema množini različitih legendi svakog vladara. Oznake velikim slovima vrijede samo za svakog vladara pojedinačno, jer za avers nema zajedničkih legendi za sve vladare. Poprsje na novcu obično je ovjenčano lovor-vijencem ili zrakastom krunom, u oklopu i vojničkom ogrtaču. To je uostalom naznačeno za svakog pojedinog vladara na općoj tabeli opisa svakog pojedinog novca.

Revers je na svim kovanjima u biti isti, personifikacija kolonije obučena u stolu stoji između bika i lava okrenuta nalijevo. S njezine desne strane nalazi se bik, a sa lijeve lav. Personifikacija ima opružene i spuštene ruke, iznad glave bika i lava. Iznad personifikacije, bika i lava, teče u luku od lijeva na desno legenda PMSC—OL VIM (Provincia Moesia Superior Colonia Viminacium). To bi bio opis reversa koji je u literaturi označen kao običan. Osim ovog, povremeno se kuju i reversi koji su označeni kao neobični: personifikacija u svakoj ruci drži po jedan bojni znak označen sa VII i IIII, ili drži rog izobilja, grančicu, kuglu itd., pa se pojavljuje čak i lik obučen u vojničko odijelo, vojnik ili možda i sam vladar, koji se na novcu nalazi umjesto personifikacije. U legendi i prostorni raspored slova nije uvijek isti, premda joj je sadržaj nepromjenjen. Zbog toga smo, da bi se mogle razlikovati, takove legende označili također velikim slovima A, B, C itd. Za razliku od aversa na kojima je svaka oznaka velikog slova od značaja samo za jednog određenog vladara, kod reversa oznake vrijede za sve vladare, a to znači, da su svi isti reversi označeni jednim te istim slovom i da su za sve vladare jednaki. Osim toga ove se oznake odnose i na likovne razlike koje se pojavljuju na reversu. Da bi čitanje reversa bilo što jednostavnije izradili smo ovaj pregled:

A = PMSC — OL VIM AN	personifikacija kolonije obučena u stolu, stoji između bika i lava, okrenuta nalijevo raširenih i spuštenih ruku
B = PMSCO — L VIM AN	isti kao gornji
C = PMS—C—O L VIM AN	isti kao gornji, ali personifikacija u svakoj ruci drži po jedan bojni znak, na jednom je oznaka VII a na drugom IIII
D = PM—S—CO— L VIM AN	isti kao gornji, ali personifikacija u jednoj ruci drži kuglu a u drugoj grančicu
E = PM—S—C— OL VIM AN	isti kao gornji samo je drugačiji raspored slova
F = PMSC — OL VIM AN	isti kao gornji samo su drugačija slova
G = PMSC — OL VIM AN	isti kao gornji, ali personifikacija u jednoj ruci drži rog izobilja a drugu ruku drži spuštenu iznad glave bika
H = PMS — COL VIM AN	isti kao gornji, ali personifikacija u jednoj ruci drži grančicu a drugu je spustila iznad glave lava

I = PMSCO — L VII AN	personifikacija kolonije obučena u stolu, stoji između bika i lava, okrenuta nalijevo raširenih i spuštenih ruku, ali umjesto VIM stoji VII
J = PMSC — OL VIM AN	ista kao gornji, ali personifikacija u jednoj ruci drži Pobjedu, a u drugoj koja je savijena u laktu prema gore, grančicu
K = — PMSC — OL VIM AN	sličan novcu pod oznakom J, ali je desna ruka ispružena gore ravno (bez nagiba u laktu) i drži grančicu

Mi smo sve legende reversa grupirali prema likovnoj obradi i rasporedu slova, pa smo dobili pregled vladara sa istim reversima:

- A = Gordijan III, Filip I, Filip II, Decije, Etruscila, Herenije Etruskus, Hostilijan, Trebonijan Gal, Voluzijan, Emilijan, Valerijan i Galijen
- B = Gordijan III, Decije i Emilijan
- C = Gordijan III i Filip I
- D = Decije
- E = Hostilijan
- F = Hostilijan
- G = Hostilijan
- H = Emilijan
- I = Gordijan III
- J = Decije
- K = Decije

U rubrici očuvanost donosimo za svaki avers i svaki revers vrijednost očuvanosti u brojkama od 1 do 5. Najslabije očuvani komadi označeni su brojkom 1 a najbolje očuvani brojkom 5. Ovo izgleda sasvim jednostavno, a zapravo nije tako. Na svakom aversu i reversu nalaze se slova i likovi. Lik može biti sasvim dobro očuvan a slova nečitka ili traljavo izvedena (pa zbog toga i teško čitljiva). Ili suprotno. Slova dobra a lik slabo izrađen ili slabo vidljiv zbog oksidacije ili netručnog čišćenja prije nego što je novac došao u ovu zbirku. Pa ako hoćemo i malo podrobnije: na reversu legenda i likovi su dobro očuvani ali godina kovanja se ne može pročitati, ili godina je dobro vidljiva i jasna, ali neki drugi detalj je loše očuvan. To je stvaralo velike poteškoće kod donošenja ocjene očuvanosti. Ili samo još ovo: novac pod brojem 166 (inv. br. 17.305) ima svega 10 grama. I avers i revers dobro su očuvani i dobro vidljivi, ali novcu nedostaje jedan dio. Ovaj novac je kovao Filip I, i njegovi novci sa AN VIII imaju prosječnu težinu 15,82 grama, a ovaj komad samo 10 grama.

Novci kovnice Viminacijum kovani su od bakra, bronce i orihalka. Koliko nam je do sada poznato kovane su tri novčane vrijednosti. Najveći i najteži su sesterciji, te se osim težine mogu prepoznati i po tome što uvijek (osim izuzetaka) vladar ima na glavi lovor-vijenac. Kovani su od bakra ili orihalka. Dupondiji kovani su od orihalka a vladar je uvijek okrunjen zrakastom krunom, dok na asovima vladar je opet ovjenčan lovor-vijencem ili je bez njega i kovani su od bakra.

Ni težine pojedinih komada nisu uvijek jednake. Pa čak i ista vrsta novca jednog pojedinog vladara nema uvijek istu težinu. U glavnom se može za-

ključiti, da su pojedini komadi za vrijeme Gordijana, iz godine u godinu bili sve teži, a poslije toga im opada težina. Da bi se i ovaj moment što bolje uočio, prilažemo i tabelu prosječnih težina za kovanja po godinama, premda su sve težine naznačene i u općoj tabeli opisa svakog pojedinog novca.

U kovnici su redovno kovani sesterciji, dok su dupondiji i asovi kovani samo povremeno.

Kada je kovnica otpočela radom, autori se ne slažu pa navode 239. i 240. godinu.⁷ Pouzdano se zna koji su ih vladari i članovi njihovih porodica kovali. Sa kovanjem je otpočeo Gordijan III, a završio Galijen. Osim njih još su kovali: Filip I, Filip II, Otacilija, Trajan Decije, Etruscila, Herenije Etruskus, Hostilijan, Trebonijan Gal, Voluzijan, Emilijan, Valerijan i Marinijana.

Kao što se točno ne zna kada je kovnica otpočela kovanjem, tako se isto ne zna kada je prestala s radom, premda je općenito prihvaćeno mišljenje da je to 256. ili 258. godine, ipak postoje indicije da bi to moglo biti čak i 260. godine.

GORDIJAN III

Avers:

A = IMP CAES M ANT GORDIANVS		AVG poprsje okrenuto nadesno, oklop, ogrtač, lovor-vijenac
B = IMP	GORDIANVS PIVS FEL	AVG isti kao gornji
C = IMP	GORDIANVS PIVS FELIX	AVG isti kao gornji
D = IMP	GORDIANVS PIVS FEL	AV isti kao gornji
E = IMP CAES M ANT GORDIANVS		AVG isti kao gornji ali sa zrakastom krunom
F = IMP	GORDIANVS PIVS FEL	AVG isti kao gornji
G = IMP CAES M ANT GORDIANVS		AVG isti kao gornji ali sa lovor-vijencem

Revers:

A = PMSC — OL VIM AN		personifikacija kolonije obučena u stolu, stoji između bika i lava, okrenuta nalijevo, raširenih i spuštenih ruku
B = PMSCO— L VIM AN		isti kao gornji
C = PMS—C—O—L VIM AN		isti kao gornji ali personifikacija drži u svakoj ruci vojničku zastavu, na jednoj je oznaka VII a na drugoj IIII
I = PMSCO— L VII AN		isti kao gornji ali personifikacija ima raširene i spuštene ruke

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Rv.	Av.
1	A	B	.I.	29,0	3,5	17,7	415	2	2
2	A	B	I.	27,0	4,0	15,5	416	2	2
3	A	B	.I.	28,0	3,0	13,0	2.813	3	3
4	A	B	.I.	29,0	3,0	13,0	17.176	3	2
5	A	A	.I.	27,0	4,0	15,5	17.177	1	1
6	A	B	.I.	30,0	4,5	21,5	17.178	3	3
7	A	B	I	29,0	3,0	12,5	17.179	2	2
8	A	A	II	31,0	3,0	16,0	419	1	2
9	A	B	.I.I.	30,0	4,0	20,0	792	2	3
10	A	A	II	29,0	3,5	15,0	17.180	1	1
11	A	B	II	26,0	3,0	10,0	17.181	2	2
12	B	A	II	30,0	3,5	18,0	17.182	3	3
13	A	I	II	30,0	3,5	16,0	17.183	3	3
14	A	A	.I.I.	30,0	4,0	19,5	17.184	2	3
15	A	A	II	30,0	4,0	19,0	17.185	2	3
16	A	B	II	30,0	3,0	14,0	16.772	2	2
17	B	A	.I.I	32,0	3,0	15,0	17.186	2	3
18	A	B	.I.I.	30,0	4,0	19,2	17.187	2	4
19	A	A	.I.I.	31,0	3,0	17,0	17.188	3	4
20	A	A	III	29,0	3,0	14,0	417	1	3
21	A	A	.I.I.I.	30,0	4,0	18,0	793	2	3
22	B	A	III	31,0	3,5	18,5	17.189	4	4
23	B	A	III	30,0	3,0	17,5	17.190	2	3
24	B	A	III	30,0	4,0	19,2	17.191	2	1
25	A	A	.I.I.I.	28,4	4,0	17,5	17.192	2	2
26	B	A	III	30,0	4,0	20,2	17.193	2	3
27	A	B	III	27,0	4,0	15,5	17.194	2	2
28	A	A	III	31,0	3,0	16,5	17.195	3	2
29	B	A	III	30,0	3,5	19,0	17.196	2	2
30	B	A	III	30,0	3,5	17,5	17.197	2	3
31	B	A	III	31,0	3,0	17,5	17.198	2	2
32	B	A	III	30,0	4,0	18,0	17.199	3	3
33	B	A	III	29,0	3,0	15,0	17.200	2	2
34	B	B	III	29,0	3,5	18,0	17.201	3	3
35	A	A	III	32,0	3,5	18,5	17.202	2	2
36	A	A	.I.I.I.	30,0	4,0	17,5	17.203	3	3
37	B	A	III	28,0	4,0	16,5	421	3	3
38	B	A	III	29,0	3,0	16,0	422	2	2
39	B	A	III	30,0	3,5	18,0	425	2	2
40	B	A	III	29,0	4,0	17,5	17.204	2	2
41	B	A	III	30,0	4,0	18,8	17.205	2	2
42	B	A	III	29,0	4,0	18,0	17.206	2	3
43	B	A	III	29,0	3,5	17,0	17.207	3	3
44	B	A	III	29,0	3,5	17,0	17.208	2	2
45	B	A	III	29,0	3,0	16,5	17.209	2	3
46	D	A	III	30,0	4,0	18,9	17.210	3	4
46b	D	A	III	29,5	3,5	17,5	17.211	2	2
47	B	A	III	30,0	3,0	15,5	16.769	2	2
48	?	?	III	27,0	3,8	16,0	17.402	1	1
49	B	A	III	30,0	3,5	17,0	17.212	1	2
50	B	C	III	29,0	3,5	16,0	17.213	2	3

Red. br.	Avers Tip	Revers Tip	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
								Av.	Rv.
51	B	A	III	29,0	3,5	17,0	17.214	2	3
52	B	A	III	29,0	4,0	19,0	17.215	2	2
53	A	A	.I.I.I.I.	29,0	4,0	18,0	17.216	2	2
54	C	A	III	28,0	4,0	18,0	17.217	2	2
55	B	A	V	29,0	3,5	17,0	7.443	2	2
56	B	A	.V.	29,0	3,5	16,5	17.218	3	4
57	B	A	V	27,5	3,5	15,5	17.219	2	2
58	B	A	V	29,0	3,5	17,0	16.770	2	2
59	B	?	?	28,0	3,0	15,0	17.220	2	1
60	B	A	?	29,0	4,0	18,0	17.221	2	2
61	B	A	?	28,0	3,0	15,0	17.223	1	1
62	A	B	?	29,0	3,5	16,5	17.224	2	2
63	A	A	?	28,0	3,5	15,0	17.225	1	2
64	B	B	?	29,0	3,5	16,0	17.226	1	2
65	A	B	?	28,8	3,5	15,0	16.771	2	2
66	A	A	?	29,0	4,0	16,5	17.227	1	1
67	B	A	VI ?	29,0	4,0	18,0	17.222	2	2
68	E	B	.I.	22,3	3,0	5,6	790	3	3
69	E	B	I	23,0	2,5	7,0	17.228	2	2
70	E	B	I	21,5	2,5	5,0	17.229	2	4
71	F	A	II	23,0	3,0	7,2	17.230	2	2
72	F	A	II	22,0	2,5	6,1	17.231	2	2
73	F	A	II	23,0	2,5	6,8	17.232	1	2
74	E	A	II	22,0	3,0	7,1	424	2	2
75	F	A	III	24,0	2,5	7,0	420	3	3
76	F	A	III	23,0	2,5	6,5	423	3	4
77	F	A	III	23,0	2,0	7,0	794	3	3
78	F	B	III	22,5	3,0	7,7	795	2	2
79	F	A	III	22,5	2,0	5,8	17.233	2	2
80	F	A	III	20,0	2,5	5,0	17.234	3	2
81	F	A	III	22,5	3,0	7,0	17.235	2	2
82	F	A	III	23,0	3,0	7,0	17.236	2	2
83	F	A	III	22,5	2,5	6,2	17.237	2	2
84	F	C	III	22,5	3,0	7,0	17.238	2	2
85	F	A	III	21,3	3,0	6,8	17.239	3	3
86	F	C	III	25,5	3,0	9,5	17.240	3	2
87	F	C	III	23,0	3,0	6,5	17.241	2	2
88	F	A	III	23,0	3,0	7,1	17.242	1	3
89	F	C	III	23,0	3,0	7,8	17.243	4	4
90	F	A	III	23,0	3,0	8,0	17.244	2	2
91	E	A	III	23,5	2,5	5,0	17.403	2	2
92	E	B	?	21,0	2,5	5,1	17.245	2	2
93	E	B	?	21,5	2,5	5,5	17.246	4	4
94	G	B	.I.	20,0	3,0	4,2	791	2	2
95	G	?	.I.	18,0	2,5	3,2	17.247	1	1
96	G	B	I	19,5	3,0	4,1	17.248	2	2
97	G	B	.I.	20,0	2,5	4,0	17.249	3	3
98	G	B	.I.	22,0	2,0	3,9	17.250	2	3
99	G	B	II	22,0	2,0	4,0	17.251	3	4

AN I		AN II		AN III		AN IIII		AN V		AN VI?		AN?	
Kom.	Tež.	Kom.	Tež.	Kom.	Tež.	Kom.	Tež.	Kom.	Tež.	Kom.	Tež.	Kom.	Tež.
7	15,50	12	16,55	17	17,50	19	17,26	4	16,50	1	18,00	8	15,87
3	5,03	4	6,55	—	—	17	6,87	—	—	—	—	2	5,03
5	4,85	1	4,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Novci pod br. 46 (inv. br. 17.210) i br. 46b (inv. br. 17.211) na aversu imaju ne samo mladenački lik Gordijana nego je to zapravo dječjačka glava, nježnih crta lica i pomalo prćasta nosa. Da oba komada potječu iz istog kalupa dokaz nam je ne samo to da je lik mladog cara potpuno isti nego to dokazuje i tekst aversa. Tekst ovog aversa glasi: IMP GORDIANVS PIVS FEL AV, i u ovoj zbirci od 100 komada Gordijana samo ova dva komada imaju nepotpunu titulu cara.

Na reversu svih novaca kovnice Viminacijum, na desnoj strani personifikacije nalazi se bik. On je prikazan u pokretu, odnosno, uvijek je bik zakoračio lijevom nogom, što je uostalom bilo uobičajeno i s predstavom lava, koji je također zaokračio lijevom nogom. Međutim našlo se u ovoj zbirci 4 komada na kojima je bik predstavljen tako da čvrsto stoji na sve četiri noge, dakle ne korača. To su komadi pod br. 2 (inv. br. 416), br. 3 (inv. br. 2813), br. 6 (inv. br. 17.178) i br. 7 (inv. br. 17.179). Isto kovanje nađeno je i na asovima pod br. 94 (inv. br. 791), br. 97 (inv. br. 17.249) i br. 98 (inv. br. 17.250). Na dupondijusima u ovoj zbirci ih nismo našli.

Rečeno je da je na lijevoj strani personifikacije lav. On je također u pokretu te je zakoračio lijevom nogom. Pošto i bik stupa naprijed lijevom nogom dobila se veća dinamičnost pokreta. Međutim na komadima br. 17 (inv. br. 17.186), br. 34 (inv. br. 17.201), br. 37 (inv. br. 421), br. 39 (inv. br. 425), br. 40 (inv. br. 17.204), T. I, 1, br. 44 (inv. br. 17.208) i br. 45 (inv. br. 17.209) kao i na komadu br. 87 (inv. br. 17.241) lav je zakoračio desnom nogom (na novcu se to sasvim jasno vidi ali ne i na fotografiji, jer nismo mogli fotografiranjem dobiti vjernu sliku reversa).

Na kovanjima Gordijana za I, II i III godinu personifikacija je predstavljena tako da joj se s lijeve ruke ne spušta rukav stole, kako je to Orlov kon-

statirao, već se s takovim kovanjem otpočelo sa AN IIII. U ovoj zbirci s AN IIII nalazi se 19 komada, od kojih su samo 5 komada kovani sa spuštenim rukavom. Prema tome i u IIII godini imamo obje varijante. Na komadima br. 40 (inv. br. 17.204), br. 43 (inv. br. 17.207), br. 45 (inv. br. 17.209), br. 46 (inv. br. 17.210) i br. 50 (inv. br. 17.213) personifikacija je prikazana u novoj obradi sa spuštenim rukavom. Svi ovi komadi imaju avers: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Na komadu pod br. 50 (inv. br. 17.213) prikazana je personifikacija koja drži dvije vojničke zastave. Na jednoj je oznaka VII a na drugoj je oznaka IIII.

Dupondijusi kovani IIII godine pod br. 84 (inv. br. 17.238), br. 85 (inv. br. 17.239), br. 86 (inv. br. 17.240) i br. 87 (inv. br. 17.241) kovani su prema novoj formi tj. da je personifikacija sa spuštenim rukavom. Od 17 komada dupondijusa IIII godine samo ta četiri komada imaju tu novu oznaku. Komadi pod br. 84 (inv. br. 17.238) i br. 86 (inv. br. 17.240) s neobičnim su reversom, jer personifikacija u svakoj ruci drži po jednu vojničku zastavu i to s oznakom VII u jednoj ruci i s oznakom IIII u drugoj ruci.

Prilikom izradbe kalupa, rezači su različito urezivali veličinu slova, pa se na jednom kovanju nalaze manja a na drugom kovanju veća slova. Isto tako i oblikovanje slova nije jednako. Dok su na jednim kalupima slova izrezana gotovo kao kvadrata kapitala, na drugima su slova priličito nepažljivo i trajavo izvedena. Na pojedinim komadima, ne samo da slova nisu lijepo izrezana nego često jedno određeno slovo čak niti ne liči samo na sebe. U tekstu legende slova PMSC, ovo posljednje slovo često izgleda kao Q ili G. Navest ćemo samo nekoliko primjera, jer mislimo da ih nije potrebno sve navoditi, jer to u krajnjoj liniji i nije tako bitno. To su komadi pod br. 17 (inv. br. 17.186), br. 51 (inv. br. 17.214), br. 57 (inv. br. 17.219), br. 63 (inv. br. 17.225), br. 78 (inv. br. 795) i br. 85 (inv. br. 17.239). Komad pod br. 13 (inv. br. 17.183) ima na reversu: PMSCO—L VII, što je očigledan primjer pogreške u radu kalupara.

Rezač kalupa ili je bio premalo pismen, ili nije dobro izračunao prostor na koji je trebalo urezati kompletan revers, pa mu je zbog toga nastao manjak prostora da završi slovo M. Isto tako novac pod br. 46 (inv. br. 17.210) ima nedostatak na aversu: IMP GORDIANVS PIVS FEL AV. Po istoj logici, rezaču kalupa jednostavno je nedostajalo mjesto za slovo G, pa je tako avers ostao nepotpun. Ima primjera da je AVG napisano u ligaturi, stisnuvši slova jedno u drugo da bi se time dobilo nešto na prostoru da bi se mogla napisati cijela titula.

Pik pod br. 71 opisuje novac sa AN I sa točkom ispred i iza brojke I i dodaje da ima komada i bez točaka. Komad iz ove zbirke br. 7 (inv. br. 17.179) je također bez točaka, ali br. 2 (inv. br. 416) ima samo jednu točku i to iza broja I. Pikovi komadi imaju avers: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, kao i svi iz ove zbirke, dok se u reversima razlikuju po tome što svi komadi iz ove zbirke, osim br. 5 (inv. br. 17.177) imaju PMSCO—L VIM, a Pik donosi samo komade sa PMSC—OL VIM. Prema Piku novci sa AN I variraju u težini između 16,86 i 14,27 grama, dok su iz ove zbirke između 17,7 i 12,5 grama.

Za godinu II donosi avers: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, dok se u ovoj zbirci osim ovog aversa nalaze komadi i sa aversom: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Isto se tako razlikuju i u reversu, jer Pik ima samo:

PMSCO—L VIM, dok se u ovoj zbirci nalazi i legenda: PMSC—OL VIM. Pik donosi težine između 19,30 i 14,71 g, dok su komadi iz ove zbirke između 20,0 i 14,2 grama.

Za AN III Pik ima dva tipa aversa: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG i IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, te su obadva zastupljena i u ovoj zbirci T. I, 2. Pik donosi revers: PMS—COL VIM, dok u ovoj zbirci nema takovog reversa, ali zato br. 27 (inv. br. 17.194) i br. 34 (inv. br. 17.201) imaju revers: PMSCO—L VIM. U označavanju komada i kod Pika i u ovoj zbirci zastupljeni su isti komadi, odnosno, brojke sa točkama i brojke bez točaka. Pik daje podatke o komadu sa Viktorijom koja se nalazi na oklopu Gordijana. Naš br. 35 (inv. br. 17.202) također ima Viktoriju na oklopu, ali je na žalost taj komad loše očuvan. T. I, 3. Za AN III Pik donosi težine između 19,15 i 15,95 g, dok su komadi iz ove zbirke između 20,2 i 14,0 grama.

Za AN IIII Pik donosi avers: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Na primjercima iz ove zbirke, osim ovoga koji donosi Pik, nalaze se i ovi tipovi aversa: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, IMP GORDIANVS PIVS FEL AV i IMP GORDIANVS PIVS FELIX AVG.

Pod brojem 85 donosi Pik komad sa aversom: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG i reversom: PMS—C—OL VIM, na kojem personifikacija u svakoj ruci drži po jedan bojni znak sa oznakama VII i VIII. Naš br. 50 (inv. br. 17.213) je veoma sličan Pikovom komadu te se od njega razlikuje samo po smještaju slova reversa koji glasi: PMS—C—O—L VIM. Svi su komadi sa AN IIII bez točaka osim br. 53 (inv. br. 17.216) koji ima točku ispred i iza svake haste koja označava godinu. Pik donosi težine između 20,50 i 17,99 g, dok su komadi iz ove zbirke između 19,0 i 15,5 grama.

Za AN V Pik donosi avers: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, koji se tip aversa nalazi i na komadima u ovoj zbirci. Također su isti i reversi: PMSC—OL VIM. Pik donosi težine između 22,64 i 15,34 g, dok su komadi iz ove zbirke između 17,0 i 15,5 grama. T. I, 4.

Pod našim br. 67 (inv. br. 17.222), T. II, 5, nalazi se jedan interesantan primjerak. Avers mu glasi: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG, a revers: PMSC—OL VIM. Međutim, iza oznake AN nalazi se brojka koju možemo čitati VI, pa čak i VII. Komad je dobro otkovan i dobro očuvan u cjelosti osim na mjestu brojke godine. Sasvim se dobro vidi brojka V, dok se iza nje nazire hasta brojke I, a iza ove se nalaze neka oznaka kao točka ali na gornjem dijelu brojke. Pošto ova točka nije okrugla nego izdužena prema dolje, daje utisak da bi to mogla biti polovica haste I. Zbog toga se nije lako odlučiti u čitanju. Međutim, očigledno je to gruba zabuna rezača kalupa, jer zašto bi se kovao novac sa AN VI, a pogotovo sa AN VII, kada je već u veliko vladao Filip. Zbog toga ovome komadu niti ne pridajemo neku veću pažnju, te ga tretiramo kao makulaturu kovnice. Ipak ga donosimo kao interesantan primjerak, jer nam on kazuje kako se ipak moglo grubo griješiti i pogrešno kovati. Ovo govorimo zbog toga što bi se eventualno mogli pronaći komadi i sa AN X i XV, kojima bi se u tom slučaju moralo prići sa mnogo opreza i pažnje.

Za dupondijuse pod br. 72 Pik donosi podatke za kovanja I godine, pa navodi legende za avers: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG i za reverse:

PMSC—OL VIM. Pikovi aversi i reversi potpuno se slažu s primjercima iz ove zbirke. I kod Pika i u ovoj zbirci ima komada koji nose oznaku AN I sa točkama i bez točaka. Kod Pika težina varira između 7,12 i 5,40 g, dok je težina komada iz ove zbirke između 7,0 i 5,1 grama.

Za godinu II Pik nas obavještava da su mu poznati komadi sa točkama ispred i iza oznake II, kao i komadi bez točaka. Pik opisuje samo jedan tip aversa: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG. Ovaj tip aversa postoji i u ovoj zbirci ali ima i: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Pik ima dva tipa reversa: PMSC—OL VIM i PMSCO—L VIM, dok se u ovoj zbirci nalazi samo jedan tip: PMSC—OL VIM. Pik navodi težinu od 5,91 grama, dok su komadi ove zbirke između 7,2 i 6,1 grama.

Za godinu IIII Pik daje podatke o težini komada koji variraju između 8,93 i 5,82 grama, dok komadi iz ove zbirke imaju težinu između 9,5 i 5,1 grama. Svih 17 komada iz ove zbirke sa AN IIII su bez točaka. Po svemu sudeći oznake oficina pomoću točaka su uglavnom napuštene, jer se te oznake javljaju tek tu i tamo i u kovanjima kasnijih vladara.

Pik opisuje jedan tip aversa: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Ovaj tip aversa imaju svi komadi i iz ove zbirke, osim br. 91 (inv. br. 17.403) koji glasi: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG. Pik navodi dva tipa reversa: PMSC—OL VIM i PMS—COL VIM. Od 17 komada iz ove zbirke, tip reversa: PMSC—OL VIM ima dvanaest komada, PMSCO—L VIM jedan komad, dok su četiri komada sa PMS—C—O—L VIM. Pikov tip reversa: PMS—COL VIM u ovoj zbirci ne postoji.

Primjerci iz ove zbirke br. 84 (inv. br. 17.238), br. 86 (inv. br. 17.240), br. 87 (inv. br. 17.241) i br. 89 (inv. br. 17.243) T. II, 6, imaju na reversu personifikaciju koja drži u svakoj ruci po jednu vojničku zastavu (Pik, br. 85 i 86). Svi ovi komadi imaju isti tip aversa kao i likovnu obradu, ali se komad pod br. 87 (inv. br. 17.241) razlikuje od ostalih komada samo po jednom sitnom detalju, ali je i to dovoljno da zaključimo da je to sasvim drugi kalup. Lav na ovom komadu je zakoračio desnom nogom, dok je na svim ostalim komadima zakoračio lijevom nogom. Broj 93 (inv. br. 17.246) otkovan je tako, da brojka godine kovanja nije uopće označena. T. II, 7.

Za asove za AN I Pik daje težine između 4,35 i 2,98 grama, dok su komadi iz ove zbirke između 4,2 i 2,1 grama. Od pet komada koji se nalaze u ovoj zbirci, četiri komada imaju točku ispred i iza brojke I, a samo je jedan komad bez točaka. Pik navodi jedan tip aversa: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, kao i jedan tip reversa: PMSCO—L VIM koji je potpuno isti i na komadima iz ove zbirke.

Za primjerke sa AN II Pik navodi težine između 4,08 i 3,60 grama, dok je jedini primjerak iz ove zbirke težak 4,1 grama. T. II, 8.

Za AN I, II, III i IIII Vasić donosi ove tipove aversa: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG, IMP GORDIANVS PIVS FEL AV, IMP GORDIANVS FEL AVG i IMP CAES GORDIANVS (bez AVG). Za kovanje sa AN V donosi samo jedan komad i to: IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG. Vasić donosi tabelu u

kojoj su navedene težine komada razvrstane po godinama, vjerovatno prosječne težine. Tako ima za AN I težinu 15,68 g, za AN II težinu 18,23 g, za AN III težinu 21,15 g, za AN IIII težinu 21,47 g i za AN V težinu 17,30 grama.

Za tipove aversa: IMP CAES GORDIANVS (bez AVG), IMP GORDIANVS PIVS FEL AV i IMP GORDIANVS FEL AVG, kaže da ih je preuzeo iz »Catalogue of Greek coins« i smatra da ovi komadi nisu dobro pročitani. Međutim u ovoj se zbirci nalazi jedan komad, br. 46 (inv. br. 17.210) sa aversom: IMP GORDIANVS PIVS FEL AV (to je Vasićev br. 26) za koji je Vasić sumnjao da postoji, odnosno, da je krivo pročitano. Jedina je razlika kod ova dva komada u tome, što je komad koji je objavio Vasić kovan sa AN III, a primjerak iz ove zbirke nosi oznaku AN IIII.

Kod Vasića nalazimo ove tipove reversa: PMSC—OL VIM i PMSCO—L VIM, koji su zastupljeni i u ovoj zbirci. Primjerak iz ove zbirke br. 50 (inv. br. 17.213) ima revers: PMS—C—O—L VIM sa personifikacijom koja u svakoj ruci drži po jednu vojničku zastavu. Isti takav komad donosi i Vasić, te su potpuno jednaki u svim pojedinostima osim u rasporedu slova reversa, jer kod Vasića on glasi: PMSC—OL VIM.

FILIP I

Avers:

A = IMP	IVL PHILIPPVS PIVS FEL AVG PM		poprsje okrenuto na desno, oklop-ogrtač, lovor-vijenac
B = IMP M	IVL PHILIPPVS	AVG	isti kao gornji
C = IMP	IVL PHILIPPVS	AVG	isti kao gornji ali sa zrakastom krunom
D = IMP	IVL PHILIPPVS	AVG P	isti kao gornji
E = IMP	IVL PHILIPPVS	AVG PM	isti kao gornji
F = IMP	IVL PHILIPPVS PIVS FEL AVG P		isti kao gornji
G = IMP	IVL PHILIPPVS PIVS FEL AVG PM		isti kao gornji
H = IMP M	IVL PHILIPPVS	AVG	isti kao gornji

Revers:

A = PMSC — OL VIM AN		personifikacija kolonije obučena u stolu stoji između bika i lava okrenuta nalijevo, raširenih i spuštenih ruku
C = PMS—C—O L VIM AN		isti kao gornji ali personifikacija drži u svakoj ruci vojničku zastavu, na jednoj je oznaka VII a na drugoj IIII

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
100	B	A	V	29,0	4,5	20,5	796	2	3
101	B	A	V	28,8	4,0	18,5	16.773	2	3
102	B	A	V	29,5	3,5	17,0	16.776	4	4
103	A	A	V	28,3	3,5	16,0	16.777	3	3
104	B	A	V	27,5	4,0	16,0	16.778	2	2
105	B	A	V	28,5	4,0	19,2	17.252	2	3
106	B	A	V	29,5	3,5	17,5	17.253	2	2
107	B	A	V	28,0	3,5	16,0	17.254	2	2
108	A	A	V	28,0	4,0	18,2	17.255	1	2
109	B	A	V	28,0	4,0	18,0	17.256	3	3
110	B	A	V	27,5	3,5	16,3	17.257	2	2
111	B	A	V.	28,0	3,5	15,0	17.258	3	3
112	B	A	V	27,5	4,0	16,5	17.259	3	2
113	B	A	V.	27,0	4,0	16,0	17.260	3	2
114	B	A	V	27,0	3,5	15,0	17.261	2	2
115	B	A	V	29,0	4,0	18,0	17.262	4	4
116	B	A	V	29,0	4,0	18,0	17.263	2	2
117	B	A	V	28,5	4,5	19,6	17.264	2	3
118	A	C	V	28,0	4,0	18,0	17.265	4	4
119	B	A	V	30,0	4,0	20,0	17.266	2	3
120	B	A	V	29,0	3,0	16,6	17.267	2	3
121	B	A	V	27,0	4,0	19,5	17.268	5	5
122	B	A	V	31,0	5,0	28,8	17.269	4	5
123	B	A	V	28,5	4,0	17,3	17.270	3	3
124	B	A	V?	28,0	4,0	16,8	17.271	1	2
125	A	C	VI	30,0	4,0	19,0	426	3	3
126	B	A	VI	28,0	3,0	15,0	528	3	4
127	B	A	VI	28,0	4,5	19,5	1.318	3	3
128	B	A	V.I	29,0	3,0	14,8	16.780	2	2
129	B	A	VI	29,0	3,2	16,2	16.781	1	2
130	B	A	VI	28,8	3,8	18,0	16.782	2	2
131	B	A	VI	28,0	4,0	17,5	16.927	3	3
132	B	A	VI	29,0	4,0	18,0	17.272	3	4
133	B	A	VI	29,5	3,5	17,3	17.273	2	2
134	B	A	VI	27,0	4,0	17,0	17.274	2	2
135	B	A	VI	27,0	4,0	15,7	17.275	2	2
136	B	A	VI	29,0	4,0	19,1	17.276	2	3
137	B	A	VI	28,5	4,0	19,5	17.277	1	2
138	B	A	VI	28,0	3,5	16,4	17.279	2	3
139	B	A	VII	27,0	4,0	18,8	17.404	2	2
140	B	A	VII	29,0	3,5	17,3	17.280	4	4
141	?	A	VII	28,0	3,5	16,0	17.281	1	2
142	B	A	VII	28,0	3,0	14,4	17.282	2	2
143	B	A	VII	28,0	4,0	18,0	17.283	2	2
144	B	A	VII	28,0	3,5	15,1	17.284	2	2
145	B	A	VII	28,0	3,5	15,1	17.285	2	2
146	B	A	VII	27,0	3,0	12,9	17.286	2	2
147	B	A	VII	27,0	4,0	17,9	17.287	2	2
148	B	A	VII	28,0	3,5	16,1	17.288	2	3
149	B	A	VII	27,0	3,5	16,0	17.289	2	3
150	B	A	VII	28,0	4,5	18,8	17.290	2	2
151	B	A	VII	27,5	3,5	14,9	17.291	3	2
152	B	A	VII	28,0	3,5	17,0	17.292	2	2

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Rv.	Av.
153	B	A	VII	26,5	4,0	15,0	17.293	2	2
154	B	A	VII?	29,0	3,0	14,4	17.294	2	2
155	B	A	VIII	28,0	3,8	15,5	16.783	2	2
156	B	A	VIII	28,5	4,0	17,9	17.295	2	2
157	B	A	VIII	30,0	4,0	20,0	17.296	2	3
158	B	A	VIII	28,0	3,5	15,9	17.297	2	2
159	?	A	VIII	28,0	4,0	18,0	17.298	1	2
160	B	A	VIII	27,0	3,5	14,9	17.299	2	2
161	B	A	VIII	28,0	4,0	17,2	17.300	2	2
162	B	A	VIII	28,0	3,5	14,9	17.301	3	3
163	B	A	VIII	29,0	3,0	14,3	17.302	2	2
164	B	A	VIII	28,0	3,5	15,0	17.303	3	2
165	B	A	VIII	28,0	4,0	18,9	17.304	2	2
166	B	A	VIII	28,0	2,5	10,0	17.305	2	2
167	B	A	VIII	27,5	4,0	15,2	17.306	2	2
168	B	A	VII	27,0	3,5	15,0	17.307	2	2
169	B	A	VIII?	28,0	3,5	15,0	17.308	1	2
170	B	A	VIII	27,0	4,0	15,0	798	4	2
171	B	A	VIII	28,3	3,5	15,2	16.774	2	2
172	B	A	VIII	28,0	3,5	14,0	16.784	1	2
173	B	A	VIII	28,0	3,5	15,0	17.309	1	2
174	B	A	VIII	27,5	4,0	15,2	17.310	2	2
175	B	A	VIII	28,0	3,5	16,0	17.311	3	3
176	B	A	VIII	30,0	3,0	15,0	17.312	1	1
177	B	A	VIII	28,0	3,5	13,9	17.313	1	2
178	B	A	VIII	28,0	3,5	15,1	17.314	2	2
179	B	A	VIII	28,0	3,5	14,6	17.315	2	2
180	B	A	VIII	29,0	3,0	14,6	17.316	2	2
181	B	A	VIII	27,5	3,5	14,3	17.317	1	2
182	B	A	VIII	28,0	3,5	17,1	17.318	1	2
183	A	A	?	27,0	4,0	14,0	1.314	2	1
184	B	A	?	26,0	3,0	10,7	13.100	2	3
185	B	A	?	27,5	4,0	16,0	17.319	1	1
186	B	A	?	28,0	4,0	16,9	17.320	1	1
187	B	A	?	28,0	3,5	15,1	17.321	2	2
188	B	A	?	28,4	4,0	18,5	17.405	2	2
189	F	A	V	22,5	2,5	6,1	427	2	2
190	E	A	V	23,0	3,0	6,5	16.779	3	3
191	F	A	V	23,0	2,5	6,0	17.322	2	2
192	G	A	V	23,0	2,5	6,2	17.323	2	2
193	F	A	V	22,5	3,0	6,1	17.324	2	2
194	D	A	V	23,5	3,0	7,0	17.325	2	2
195	G	A	V	24,0	3,0	9,0	17.326	2	2
196	?	A	V	22,5	2,0	4,0	17.327	1	2
197	H	A	VII	22,0	2,5	5,0	17.328	2	2
198	H	A	VII	22,0	2,5	5,0	17.329	2	3
199	H	A	VIII	20,0	1,5	2,2	17.330	2	2
200	H	A	VIII	21,0	2,0	4,0	17.331	2	2
201	C	A	VIII	23,0	2,5	5,8	797	1	2
202	H	A	VIII	21,0	2,5	4,9	17.333	2	2
203	H	A	VIII?	21,5	3,0	6,2	17.332	2	2
204	F	A	?	22,0	3,0	7,1	17.334	2	3
205	F	A	?	23,0	2,5	6,1	17.336	2	3

AN V		AN VI		AN VII		AN VIII		AN VIII		AN ?	
Kom.	Tež.	Kom.	Tež.	Kom.	Tež.	Kom.	Tež.	Kom.	Tež.	Kom.	Tež.
25	17,92	14	17,52	16	15,95	15	15,82	13	15,00	6	15,20
8	6,35	—	—	2	5,00	2	3,10	3	5,63	2	6,60

I na kovanja Filipovih novaca mogu se primijeniti iste ocjene koje su date za novce Gordijana. Pojedina su kovanja izvedena sa pravom majstorijom, pa se ova ocjena odnosi kako na likovnu izvedbu tako isto i na oblikovanje slova. Takovi su brojevi: 101 (inv. br. 16.773), br. 115 (inv. br. 17.262), br. 120 (inv. br. 17.267), br. 121 (inv. br. 17.268), br. 122 (inv. br. 17.269), br. 127 (inv. br. 1.318) i br. 149 (inv. br. 17.289). Likovi su upravo umjetnički izrađeni, a za slova bi se moglo reći da su po svome obliku veoma slična najbolje izrezanim slovima na novcima Gordijana. Dobija se dojam kao da ih je rezao isti majstor. Navedeni komadi kovani su V, VI i VII godine. Međutim, kao i kod Gordijana i kod Filipa su načinjene pogreške u rezanju kalupa, pa lav umjesto da je zakoračio lijevom nogom on to čini desnom nogom. To su komadi pod brojevima: 102 (inv. br. 16.776), br. 146 (inv. br. 17.286), br. 151 (inv. br. 17.291), br. 153 (inv. br. 17.293) i br. 180 (inv. br. 17.316). Ovi komadi imaju oznake V, VII i VIII godine. Isto tako i u legendi reversa PMSC, ovaj C više naliči na Q ili G nego slovu C (isti je slučaj bio i na novcima Gordijana). To su brojevi: 114 (inv. br. 17.261), br. 138 (inv. br. 17.404), br. 184 (inv. br. 13.100) i br. 185 (inv. br. 17.319). Ovi su novci kovani V i VI godine.

Rečeno je da su pojedini kalupi izrađeni sa velikom vještinom i ukusom, ali za komad pod br. 184 (inv. br. 13.100) može se reći da su slova na avrsu i reversu loše rezana, da lav još i nekako izgleda ali da je bik tako loše rezan da uopće niti ne liči na bika. Pored toga što je kalup potpuno slab i sam je novac veoma loše otkovan pa se pojedina slova vide, druga se naziru, a neka se uopće ne vide. Na žalost neznamo godinu kovanja. Slova AN se naziru, ali je prostor iza njih potpuno prazan, pa se stiče utisak da godina nije otkovana. Možda je to neuspjeli komad, makulatura, koji je ironijom prilika i događaja dospio čak do današnjeg dana.

Za godinu V Pik ima dva tipa aversa: IMP IVL PHILIPPVS PIVS FEL AVG P M i IMP M IVL PHILIPPVS AVG. I u ovoj su zbirci zastupljena oba dva tipa (naši tipovi A i B). Za reverse Pik navodi: PMSC—OL VIM i PMS—C—O—L VIM, koji se također nalaze u ovoj zbirci. Pod našim brojem 118 (inv. br. 17.265) na reversu personifikacija drži u svakoj ruci po jedan bojni znak sa oznakama VII i IIII T. III, 9. Isti takav komad donosi Pik pod br. 98. Oba su komada ista i samo se neznatno razlikuju u težini. Kod Pika je težina 18,35 g, a iz ove zbirke 18,0 grama. Za AN V Pik navodi težine između 20,11 i 14,98 g, dok su težine komada iz ove zbirke između 20,5 i 15,0 grama.

Izuzetan je komad koji se nalazi pod br. 122 (inv. br. 17.269) T. III, 10, čija je težina 28,8 grama, promjer 31 i debljina 5 milimetara. Novac je odlično očuvan. Izradba kalupa kao i samog komada je na zavidnoj umjetničkoj i paleografskoj visini. Izrađen je precizno, oštro i jasno.

O komadima veće težine govori Pik pod br. 75, te o njima kaže, da su novci većih težina i promjera izuzetak kovnice Viminacijum i provincije Dacije. On opisuje dva komada (Num. Zeit. XXIII, Wien, 1891, str. 30 i 31), i to jedan od 55,90 grama, a drugi još teži, 66,30 grama. Pik misli da to nisu ogledni primjerci nego da su nastali zabunom. I ako je donio ovaj zaključak, ipak kaže da je otisak reversa veći nego kod drugih komada.

Ako pogledamo ovaj primjerak vidjet ćemo da je izrađen sa velikom pažnjom, da je lik cara i cijeli avers, a isto tako i revers, umjetnički izrađen, da je otisak izvanredno oštar i jasan, pa se ipak nameće pomisao da bi to mogao biti ogledni primjerak. Istina, komad iz ove zbirke manje je težine i promjera od komada koje navodi Pik, pa ipak nam se čini da nije mogao nastati zabunom.

Za AN VI Pik donosi avers: IMP M IVL PHILIPPVS AVG, a za revers: PMSC—OL VIM, što je potpuno isto i na komadima ove zbirke, sa izuzetkom broja 124 (inv. br. 426), koji ima avers: IMP IVL PHILIPPVS PIVS FEL AVG P M. Prema Piku težina varira između 19,87 i 17,49 g, a u ovoj zbirci između 19,5 i 14,8 grama.

Za godinu VII i kod Pika i u ovoj zbirci avers glasi: IMP M IVL PHILIPPVS AVG, a revers: PMSC—OL VIM. Pik navodi težinu od 19,47 g, a u ovoj je zbirci težina između 18,8 i 14,4 grama.

Za godinu VIII donosi Pik pod br. 104 isti tip aversa i reversa kakovi se nalaze i u ovoj zbirci: IMP M IVL PHILIPPVS AVG, i PMSC—OL VIM. Težine kod Pika variraju između 18,75 i 16,00 g, dok su u ovoj zbirci između 20,0 i 14,3 grama, sa izuzetkom komada pod br. 166 (inv. br. 17.305) koji ima svega 10 grama i to zbog toga što je oštećen i nedostaje mu jedan dio.

Za AN VIII donosi Pik isti tip aversa koji se nalazi i u ovoj zbirci: IMP M IVL PHILIPPVS AVG, kao i revers: PMSC—OL VIM. Težine koje Pik objavljuje su između 14,73 i 14,51 g, a težine iz ove zbirke su između 17,1 i 14,0 grama. T. III, 11.

Kod dupondijusa od 15 komada koliko ih ima u ovoj zbirci nije pronađen niti jedan komad da je lav zakoračio desnom nogom. Ali zato slovo C iz reversa PMSC je deformirano te liči na slovo Q četiri puta, što je zapravo mnogo u odnosu na sestercije među kojima se ista pogreška pojavljuje pet puta ali na 83 komada.

Za dupondijuse sa AN V Pik donosi tri tipa aversa: IMP IVL PHILIPPVS AVG, IMP IVL PHILIPPVS PIVS FEL AVG P, (T. III, 12), i IMP IVL PHILIPPVS PIVS FEL AVG P M. U ovoj zbirci ne postoji niti jedan komad prvoga aversa, ali zato postoje dva tipa kojih nema Pik: IMP IVL PHILIPPVS AVG P i IMP IVL PHILIPPVS AVG P M. Reversi i kod Pika i u ovoj zbirci glase: PMSC—OL VIM. Težina kod Pika varira između 9,20 i 8,32 g, a u ovoj zbirci između 9,0 i 4,0 grama.

U ovoj zbirci postoje dva komada sa AN VII, i to sa aversom: IMP M IVL PHILIPPVS AVG i reversom: PMSC—OL VIM. Težina svakog komada je 5,0 grama.

Sa godinom VIII u ovoj su zbirci dva komada. Imaju isti i avers i revers kao i komadi kovani u VII godini. Jedan je komad težak 4,0 grama a drugi 2,2 grama.

Sa AN VIII nalaze se u ovoj zbirci tri komada od kojih 2 imaju iste avers e i reverse kao i komadi kovani za VII i VIII godinu. Težina im je između 6,2 i 4,1 grama.

Broj 205 (inv. br. 17.336) otkovan je tako da brojka godine kovanja nije uopće označena, nego je polje iza AN potpuno prazno. T. IV, 13.

Od Vasićevih šest tipova aversa za sestercije, u ovoj se zbirci nalaze samo dva tipa. I kod Vasića i u ovoj zbirci nalaze se komadi sa neobičnim reversom, personifikacija sa dvije vojničke zastave. Vasićev komad br. 55, potpuno se u svemu slaže sa komadom iz ove zbirke br. 118 (inv. br. 17.265), samo se ne slaže u rasporedu slova legende reversa, jer kod Vasića glasi: PMSC—OL VIM, a iz ove zbirke PMS—C—O—L VIM.

Vasić donosi težine komada prema oznakama godina. Za AN VI ima težinu od 20,60 g, za AN VII težinu 22,70 g, za AN VIII težinu 17,07 g, za AN VIII težinu 17,23 g i za AN XI težinu 15,69 grama.

I za dupondijuse Vasić donosi šest tipova aversa, od kojih se u ovoj zbirci nalaze tri (naše oznake pod F, G i H). Komada sa neobičnim reversom u ovoj zbirci nema.

FILIP II

Avers:

A = IMP M IVL PHILIPPVS AVG   poprsje okrenuto nadesno, oklop, ogrtač, lovor-vijenac

Revers:

A = PMSC — OL VIM AN   lik vojnika u ratnoj odjeći stoji između bika i lava okrenut na lijevo, u jednoj ruci drži kuglu na kojoj se nalazi krilata Pobjeda a u drugoj ruci drži koplje

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
206	A	A	XI	28,0	4,0	15,5	16.785	2	2

Pod brojem 206 (inv. br. 16.785) nalazi se novac koji pripisujemo Filipu iun. I premda novac nije najbolje očuvan, ipak je primjetno da je lik vladara mladolik, te je to ujedno i glavni momenat koji je odlučio za njegovo svrstavanje. Ima isti avers kao i komad koji donosi Pik pod br. 122: IMP M IVL PHILIPPVS AVG. Revers im je sasvim različit premda oba komada imaju oznaku godine kovanja: AN XI. Na komadu iz ove zbirke se nalazi vojnik (car ?) u vojničkom odijelu okrenut nalijevo, u jednoj ruci drži kuglu na kojoj se nalazi Viktorija a u drugoj ruci drži koplje. T. IV, 14.

TRAJAN DECIJE

Avers:

A = IMP CAES C MES Q	DECIVS	AVG	poprsje okrenuto nadesno, oklop, ogrtač, lovor-vijenac
B = IMP CAES C MES Q	DECIVS	PF AVG	isti kao gornji
C = IMP C M Q TRAIANVS	DECIVS	AVG	isti kao gornji
D = IMP TRAIANVS	DECIVS	AV	isti kao gornji
E = IMP TRAIANVS	DECIVS	AVG	isti kao gornji
F = IMP TRAIANVS	DECIVS	AVG	isti kao gornji

Revers:

A = PMSC—OL VIM AN	personifikacija kolonije obučena u stolu stoji između bika i lava okrenuta nalijevo, raširenih i spuštenih ruku
B = PMSCO—L VIM AN	isti kao gornji
D = PM—S—CO—L VIM AN	isti kao gornji ali personifikacija u jednoj ruci drži kuglu a u drugoj grančicu
J = PMSC—OL VIM AN	isto kao gornji, ali personifikacija u jednoj ruci drži Pobjedu a u drugoj, koja je savijena u laktu prema gore, grančicu
K = PMSC—OL VIM AN	sličan novcu pod oznakom J, ali je desna ruka ispružena gore ravno (bez nagiba u laktu) i drži grančicu

Red. br.	Avers		AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
207	E	A	XI	27,0	4,0	15,0	418	1	2
208	E	A	XI	27,0	3,5	14,5	799	2	2
209	B	J	XI	28,0	3,0	14,0	800	2	2
210	E	A	XI	29,0	3,0	14,7	803	4	3
211	B	A	XI	29,0	3,0	14,0	963	2	2
212	E	A	XI	26,5	3,5	13,2	17.337	2	2
213	E	A	XI	26,0	3,5	14,6	17.338	2	3
214	E	A	XI	27,0	4,0	16,0	17.339	4	4
215	E	A	XI	27,0	3,0	13,0	17.340	1	2
216	A	A	XI	27,5	3,5	15,0	17.341	2	2
217	B	K	XI	27,0	4,0	15,1	17.342	2	2
218	E	A	XI	27,5	3,5	14,5	17.343	2	2
219	B	A	XI	22,0	3,0	12,9	17.406	2	2
220	C	A	XII	27,0	3,5	14,0	801	2	3
221	E	D	XII	28,0	4,0	16,0	802	2	2
222	F	B	XII	26,5	4,0	13,0	964	2	3
223	E	A	XII	27,0	4,0	14,0	17.344	2	2
224	C	A	XII	26,0	3,5	12,9	17.345	1	1
225	C	A	XII	27,0	4,0	15,0	17.346	1	2
226	C	A	XII	26,5	3,0	11,0	16.789	2	2
227	E	A	XII	26,0	3,5	12,5	17.347	3	2
228	D	D	XII	27,5	3,0	12,8	17.348	3	2
229	E	A	XII	27,0	4,0	16,8	17.349	2	2
230	E	A	XII	27,0	2,5	10,0	17.350	2	2

Novci Trajana Decija dosta su nemarno kovani pa im se često veoma teško raspoznavaju detalji. Na njima su ili slova nečitljiva ili su im likovne obrade nejasne. Međutim, tome se ne treba čuditi kada znamo da je to vrijeme velikih previranja, nesigurnosti i stalne opasnosti.

Od neobičnih reversa Pik donosi nekoliko tipova. Pod br. 123 opisuje revers na kojemu personifikacija u jednoj ruci drži grančicu a u drugoj žezlo sa Viktorijom koja pruža vjenčić. Takav isti je komad i iz ove zbirke br. 217 (inv. br. 17.342) kovan XI godine.

Komade kakove Pik opisuje pod br. 130 i 131 na kojima personifikacija drži rog izobilja u ovoj zbirci nema. Međutim Pikov br. 132 koja prikazuje personifikacije koja drži grančicu u jednoj ruci a u drugoj kuglu, potpuno odgovara komadima iz ove zbirke br. 221 (inv. be. 802) i br. 228 (inv. br. 17.348), T. IV, 15.

Broj 209 (inv. br. 800) iz ove zbirke, T. IV, 16, razlikuje se u jednom detalju i od Pikovog br. 123 i br. 217 (inv. br. 17.342). Naime, na ovom komadu personifikacija drži grančicu ali ne u ispruženoj ruci, nego je ta ruka savijena u laktu prema gore skoro za devedeset stepeni, pa smo taj komad u oznakama za revers označili slovom J. I ovaj je komad kovan XI godine.

Novac pod br. 210 (inv. br. 803) veoma je karakterističan za ovo vremensko razdoblje. Na aversu ovoga komada nalazi se lik Filipa I ali je legenda Decijeva. T. V, 17. (v. T. III, 11.). To isto bi mogli reći također i za komad pod br. 209 (inv. br. 800), (v. T. IV, 16). Ovo nas dovodi na pomisao da su ovi komadi otkovani u prvim emisijama, u vrijeme dok rezači kalupa još nisu izrezali lik Decija. I revers je loše otkovan, baš kao da je u žurbi rađen.

Kod Pika težine komada XI godine variraju od 16,06 do 14,38 grama, a u ovoj zbirci od 19,9 do 16,0 grama. U XII godini su još veće razlike u težinama, jer Pik ima raspon od 12,36 do 11,33 grama, dok su u ovoj zbirci od 16,8 do 10,0 grama.

I kod Vasića i u ovoj zbirci opisano je sedam različitih tipova aversa, od kojih su isti samo oni koje smo naveli pod slovima: B. C i E, dok se ostali ne podudaraju. Vasić pod br. 92 ima IMP TRAIANVS DECIVS A, pod br. 93: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS A, i pod br. 97: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AV. Vasić nema tipove aversa iz ove zbirke koji su navedeni pod slovima: A, D i F. I u reversu ima znatnih razlika. I kod Vasića i u ovoj zbirci nalaze se legende: PMSC—OL VIM. U ovoj zbirci ima komada sa legendama: PMSCO—L VIM (T. V, 18.) i PM—S—CO—L VIM kojih nema Vasić, dok u ovoj zbirci ne postoji revers koji Vasić donosi pod br. 94,95 i 97: PMS—COL VIM.

Vasić pod brojem 86 donosi komad sa neobičnim reversom, koji je u svemu sličan komadu iz ove zbirke br. 221 (inv. br. 802) ali se ne slažu u rasporedu slova reversa. Kod Vasića legenda glasi: PMSC—OL VIM, a iz ove zbirke: PM—S—CO—L VIM. Obadva komada su kovana XII godine.

U Vasićevoj preglednoj tabeli o težinama novaca kovnice Viminacijum, za AN XI ima težinu od 16,83 g, a za AN XII težinu od 13,08 grama.

ETRUSCILA

Avers:

A = HER ETRVSCILLA AVG

poprsje sa dijademom okrenuto nadesno

Revers:
A = PMSC—OL VIM AN

personifikacija kolonije obučena u sto-
lu stoji između bika i lava okrenuta na-
lijevo, raširenih i spuštenih ruku

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
231	A	A	XI	27,0	3,5	14,7	804	3	2
232	A	A	XI	27,5	3,0	12,0	17.351	3	2
233	A	A	XI	27,0	3,0	12,5	17.352	3	2
234	A	A	XI	28,0	3,0	12,9	17.353	4	3
235	A	A	XII	26,0	3,5	13,5	805	3	3
236	A	A	XII	26,0	3,5	12,0	17.354	2	3
237	A	A	?	26,0	3,5	12,5	17.355	2	2

U ovoj se zbirci nalazi sedam komada, od kojih su četiri sa AN XI, dva komada sa AN XII i jedan sa nečitljivom godinom kovanja. Svi komadi imaju isti avers: HER ETRVSCILLA AVG i revers: PMSC—OL VIM.

Naš br. 234 (inv. br. 17.353), T. V, 19, jedini ima ispod poprsja mjesečev srp, dok su svi ostali bez njega. Svi komadi su pažljivo izrađeni a naročito poprsje carice. Zapazili smo dva tipa poprsja, od kojih je jedno manje a drugo mnogo veće. T. V, 20.

Pik donosi težine između 15,86 i 8,96 g, dok iz ove zbirke je težina između 14,7 i 12,0 grama.

Vasić donosi tri tipa aversa: HER ETRVSCILLA AVG, HER ETRVSCILLA AV i HER ETRVSCIL AVG. Od ova tri navedena aversa u ovoj se zbirci nalazi samo: HER ETRVSCILLA AVG.

Kod Vasića se nalaze i dva tipa reversa: PMSC—OL VIM i PMS—COL VIM, a u ovoj zbirci samo jedan i to: PMSC—OL VIM.

Vasić donosi težine za AN XI od 13,64 g, a za AN XII težinu od 13,70 grama.

HERENIJE

Avers:

A = Q H ETR MES DEC CAES poprsje okrenuto nadesno, oklop,
ogrtač, bez lovor-vijenca

B = Q H ETR MES DECIVS isti kao gornji

Revers:

A = PMSC — OL VIM AN personifikacija kolonije obučena u sto-
lu stoji između bika i lava okrenuta
nalijevo, raširenih i spuštenih ruku

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
238	A	A	XII	25,5	2,5	10,1	806	2	2
239	B	A	XII	25,5	3,0	10,5	17.356	2	2

U ovoj se zbirci nalaze samo dva komada i obadva su sa različitim aversima: Q H ETR MES DES CAES i Q H ETR MES DECIVS, dok su na oba-

dva komada isti reversi: PMSC—OL VIM. Obadva komada nose oznaku AN XII. Za broj 239 (inv. br. 17.356) iz ove zbirke interesantno je napomenuti da na aversu pored imena nema nikakove vladarske oznake. T. VI, 21.

Pik pod br. 142 navodi težinu od 13,75 g, dok su iz ove zbirke, jedan 10,1, a drugi 10,5 grama.

Vasićevi aversi pod br. 108, 109, 110 i 111 su isti kao i primjerak iz ove zbirke: Q H ETR MES DEC CAES. Vasić opisuje još jedan tip: Q HER ETR MES DECIVS NOB, ali nema tip Q H ETR DECIVS koji se nalazi u ovoj zbirci.

Dok u ovoj zbirci postoji samo jedan revers: PMSC—OL VIM Vasić donosi još jedan: PMS—COL VIM.

Vasić donosi težinu od 14,11 grama.

HOSTILIJAN

Avers:

A =	C VAI HOST M QVINTVS CAS	poprsje okrenuto nadesno, oklop, ogrtač bez lovor-vijenca
B =	C VAI ROST M QVINTVS CAE	isti kao gornji
C =	C VAL HOST M QVINTVS	isti kao gornji
D =	C VAL HOST M QVINTVS C	isti kao gornji
E =	C VAL HOST M QVINTVS CA	isti kao gornji
F =	IMP C VAT HOST M QVINTVS AVG	isti kao gornji sa lovor-vijencem
G =	VAI HOST M QVINTVS	isti kao gornji sa lovor-vijencem

Revers:

A =	PMSC — OL VIM AN	personifikacija kolonije obučena u stolu stoji između bika i lava okrenuta nalijevo, raširenih i spuštenih ruku
E =	PM—S—C—OL VI AN	isti kao gore ali personifikacija u jednoj ruci drži kuglu a u drugoj grančicu
F =	PMSC — OL VIM AN	isti kao gornji
G =	PMSC — OL VIM AN	isti kao gornji ali personifikacija u jednoj ruci drži rog izobilja a drugu ruku drži spuštenu iznad bika

Red. br.	Avers		AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
240	F	A	XII	27,0	3,5	14,0	807	2	2
241	F	A	XII	26,0	3,5	13,0	808	2	3
242	B	A	XII	26,0	3,0	11,5	809	3	3
243	B	A	XII	27,0	3,0	12,0	1.416	2	2
244	C	A	XII	21,5	3,0	7,5	16.790	2	2
245	E	A	XII	26,0	3,0	10,8	17.357	2	3
246	B	A	XII	25,5	3,5	11,1	17.358	2	2
247	B	A	XII	25,5	3,5	11,3	17.359	1	2

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
248	A	A	XII	24,5	3,0	9,8	17.360	2	2
249	B	A	XII	24,0	3,5	11,0	17.361	2	2
250	E	A	XII	25,5	3,0	11,8	17.362	2	3
251	G	E	XII	25,5	4,0	13,7	17.363	2	3
252	E	A	XII	25,5	3,0	10,2	17.364	2	2
253	A	A	XII	21,0	2,8	9,5	17.407	2	2
254	D	A	XII	24,5	3,5	12,1	17.365	2	2
255	D	A	XII	26,0	4,0	16,1	17.366	2	2
256	E	A	XII	25,5	3,5	12,8	17.367	2	2
257	B	A	XII	26,0	3,5	12,2	17.368	3	3
258	B	A	XII	25,5	3,0	10,0	17.369	1	2
259	C	A	XII	27,0	3,5	12,9	17.370	4	3
260	D	A	XII	26,0	3,0	13,0	17.371	2	2
261	?	G	XII	26,0	3,0	12,7	17.372	1	2
262	G	F	XII	26,0	3,0	10,0	17.373	2	2

Novci Hostilijana upravo navode na pomisao da su kalupe rezali različiti majstori. Dok su na pojedinim komadima, kao na br. 259 (inv. br. 17.370) lik cara i personifikacije upravo umjetnički izrezani a slova neobično pravilno oblikovana, dotle imamo upravo začuđujući veliki broj pogrešaka na aversima, na kojima nalazimo ime vladara napisano kao VAI, VAT, ROST, pa čak i bez oznake vladarske. Pa i na onim komadima na kojima se titula nalazi, često je ta titula neobično kraćena kao C, CA, CAS.

Naš broj 251 (inv. br. 17.363) je primjer drugačije nespretnosti. Naime, i ako su mu na reversu slova umjetnički raspoređena, u riječi VIM, slovo M nedostaje, jer nije bilo dovoljno prostora da se izreže i to slovo, nego je ostalo napisano kao VI. To je vjerojatno zbog toga što rezač kalupa nije dobro izračunao prostor za izrezivanje svih slova.

Može se naglasiti da su reversi likovno, prema tradiciji, veoma dobro izvedeni i da su veoma rijetki komadi sa pogreškama. Tako od 23 komada ove zbirke samo br. 248 (inv. br. 17.360) ima pogrešku, jer lav korača desnom nogom.

Komadi pod br. 240 (inv. br. 807) i br. 241 (inv. br. 808) razlikuju se od svih ostalih po tome što je Hostilijan ovjenčan lovor-vijencem, dok su svi ostali komadi kovani bez lovor-vijenca. Obadva komada imaju avers: IMP C VAT HOST M QVINTVS AVG i nose oznaku kovanja XII godine.

Interesantno je konstatirati da od sedam različitih tipova aversa koji se nalaze na novcima ove zbirke, samo je jedan jedini isti sa Pikovim i to: C VAL HOST M QVINTVS C.

Sa neobičnim reversima Pik pod br. 150 opisuje komad na kojem personifikacija u jednoj ruci drži grančicu a u drugoj kuglu. Samo po tome detalju je isti sa novcem iz ove zbirke br. 251 (inv. br. 17.363), T. VI, 22, jer sve ostalo se razlikuje. Pik ima avers: C VAL HOST M QVINTVS C i revers: PMSC—OL VIM. Komad pod br. 251 ima avers: VAI HOST M QVINTVS (bez vladarske titule), a revers: PM—S—C—OL VI (bez M). Isti se likovni prikaz nalazi na reversu komada br. 262 (inv. br. 17.373), ali tekst legende sada je isti sa Pikovim i glasi: PMSC—OL VIM, prema tome razlikuje se od legende komada koji glasi: PM—S—C—OL VI. Avers mu je isti kao na komadu br. 251: VAI HOST M QVINTVS.

Pik donosi pod br. 152 komad na kojem personifikacija u jednoj ruci drži rog izobilja a drugu je spustila iznad glave bika. Avers glasi: C VAL HOST M QVINTVS CAE, a revers: PMSC—OL VIM. U ovoj zbirci pod br. 261 (inv. br. 17.372) nalazi se vjerovatno isti takav komad. Zbog toga što mu je avers potpuno nečitljiv ne može se tvrditi da su potpuno isti, premda je sve drugo na obadva komada potpuno jednako.

Vasić za sve opisane komade donosi samo jedan revers: PMSC—OL VIM, dok u ovoj zbirci ima četiri različita tipa, koji su navedeni pod slovima A, E, F i G.

Od neobičnih reversa možemo usporediti Vasićev br. 120 i br. 262 (inv. br. 17.373) iz ove zbirke, koji su potpuno isti i samo se razlikuju po razmješ-taju slova na reversu. Dok su kod Vasića slova raspoređena na uobičajeni na-čin: PMSC—OL VIM, na komadu iz ove zbirke raspoređena su ovako: PM—S—C—OL VIM.

Veoma interesantna se razlika javlja između Vasićevog br. 119 i komada iz ove zbirke br. 261 (inv. br. 17.372). Personifikacija drži rog izobilja u jednoj ruci, a drugu je, kod Vasića spustila iznad glave lava, dok je na komadu iz ove zbirke spustila ruku iznad glave bika. T. VI, 23.

Vasić za komade sa oznakom AN XII donosi težinu od 12,40 g, a za AN XIII težinu od 15,83 grama.

TREBONIJSKI GAL

Avers:

A = IMP CAE	C VIB	TREB	GALLVS	AVG	poprsje okre- nuto nadesno, oklop, ogrtač, lovor-vijenac
B = IMP CAES	C VIB	TREB	GALLVS	AVG	isti kao gornji
C = IMP C	C VIB	TREB	GALLVS	AVG	isti kao gornji
D = IMP C	C VIB	TRIB	GALLV	AVG	isti kao gornji
E = IMP C	C VIB	TRIB	GALLVS	AV	isti kao gornji
F = IMP C	C VIB	TRIB	GALLVS	AVG	isti kao gornji
G = IMP C	VIBIO	TREBON	GALLO	AVG	isti kao gornji
H = IMP C			GALLVS P FELIX	AVG	isti kao gornji
I = IMP Q	VIBIO	TREBON	GALLO	AV	isti kao gornji

Revers:

A = PMSC — OL VIM AN	personifikacija kolonije obučena u sto- lu stoji između bika i lava okrenuta nalijevo, raširenih i spuštenih ruku
----------------------	---

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
263	I	A	XII	26,0	3,0	11,7	810	2	3
264	G	A	XII	25,0	3,0	9,5	965	2	2
265	G	A	XII	27,0	3,0	12,0	966	2	2
266	G	A	XII	25,0	3,0	9,5	7.444	2	3

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
267	H	A	XII	24,5	2,5	7,1	17.375	2	2
268	H	A	XII	25,0	2,5	8,4	17.376	1	2
269	H	A	XII	26,0	2,5	9,0	17.377	2	2
270	G	A	XII	25,0	3,0	10,9	17.378	4	3
271	G	A	XII	25,5	3,5	13,4	17.379	1	2
272	H	A	XII	19,0	2,5	9,0	17.380	2	3
273	G	A	XII	21,0	3,2	11,5	17.409	2	2
274	E	A	XIII	27,0	3,0	12,5	811	2	3
275	D	A	XIII	24,5	3,0	9,5	17.392	2	2
276	C	A	XIII	27,0	3,0	12,0	812	2	3
277	B	A	XIII	26,0	3,0	11,0	967	2	2
278	H	A	XIII	26,5	2,5	9,7	968	1	1
279	A	A	XIII	27,0	3,0	11,0	969	3	3
280	F	A	XIII	26,5	3,0	11,5	17.374	2	2
281	H	A	XIII	26,0	3,0	10,0	17.382	1	2
282	C	A	XIII	26,0	3,0	11,0	17.383	1	2
283	C	A	XIII	25,0	3,0	10,5	17.384	2	2
284	D	A	XIII	27,0	3,0	12,9	17.385	2	2
285	F	A	XIII	26,5	3,0	13,0	17.386	3	4
286	C	A	XIII	25,0	3,0	10,5	17.387	2	3
287	G	A	XIII	27,0	3,5	14,0	17.388	2	2
288	H	A	XIV	24,5	3,0	9,7	17.389	2	2
289	H	A	XIV	24,0	3,0	9,0	17.390	3	3
290	H	A	XIV	24,0	2,5	9,0	17.391	2	2
291	G	A	?	25,0	3,5	12,2	17.381	1	2
292	H	A	?	20,8	3,0	9,8	17.410	2	2

Iznenaduje pravilnost izradbe reversa na kojima se nalazi upravo ne znatan broj grešaka. Od opisanih trideset komada, samo novac pod br. 264 (inv. br. 965) ima u natpisu PMSC slovo C koje je slično slovu Q kao i novac br. 290 (inv. br. 17.391) na kojem je prikazan lav kako korača desnom nogom. Na komadu pod br. 289 (inv. br. 17.390) našli smo u oznaci AN XIV, da je brojka IV manja od brojke X, dok je na novcu br. 290 (inv. br. 17.391) ta brojka jednake veličine kao i brojka X, što zapravo i ne mora biti greška. T. VI, 24, T. VII, 25. Može se reći općenito da su kalupi dobro rezani, slova dobro izvedena i kovanje dobro.

Pik donosi težine za XII godinu od 11,85 do 10,40, za XIII godinu od 13,10 do 6,72, za XIV godinu od 9,59 do 9,05 grama. Težina novca iz ove zbirke za XII godinu iznosi od 13,4 do 8,0, za XIII godinu od 14,0 do 9,5 i za XIV godinu od 9,7 do 9,0 grama.

Vasić opisuje 22 komada na kojima se nalaze osam različitih tipova aversa, od kojih su pet isti sa aversima iz ove zbirke koje smo označili slovima: A, C, F, G i H kao i tri aversa kojih nema u ovoj zbirci: IMP C GALLVS P FELSX AVG, IMP C GALLVS PIVS FELIX AV i IMP C VIBIO TREBON GALLO AV. Međutim Vasić nema četiri aversa koji se nalaze u ovoj zbirci i koji su označeni slovima: B, D, E i I.

Reversi i kod Vasića i u ovoj zbirci potpuno su isti: PMSC—OL VIM. Vasić pod br. 131 i 145 donosi revers sa neobičnim sadržajem, dok takovih komada u ovoj zbirci nema.

Možda je interesantno napomenuti da je revers Vasićevog broja 145 veoma sličan sa našim brojem 261 (inv. br. 17.372) ali sa novca Hostilijana. U oba dva slučaja personifikacija drži u jednoj ruci rog izobilja a drugu je spustila iznad bika.

Vasić navodi osam komada sa AN XII, dvanaest sa AN XIII i dva komada sa AN XIV. U ovoj se zbirci nalazi jedanaest komada sa AN XII, četrnaest sa AN XIII, tri komada za AN XIV i dva komada sa kojih se nije mogla pročitati godina.

VOLUZIJAN

Avers:

A = IMP CAE C VIB VOLVSIANO	AVG	poprsje okrenuto nadesno, oklop, ogrtač, lovor-vijenac
B = IMP C	VIB VOLVSIANVS AVG	isti kao gornji
C = IMP C	VOLVSIANVS AVG	isti kao gornji
D = IMP C	VOLVSIANVS AVG	isti kao gornji ali bez ogrtača

Revers:

A = PMSC—OL VIM AN	personifikacija kolonije obučena u stolu stoji između bika i lava okrenuta nalijevo, raširenih i spuštenih ruku
--------------------	---

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
293	D	A	XI.	26,0	3,0	9,7	814	2	3
294	D	A	XI	25,5	2,5	8,2	17.393	1	2
295	B	A	XII	25,5	3,0	10,8	17.394	2	2
296	?	A	XII	20,8	3,0	9,8	17.408	1	2
297	A	A	XIII	27,0	2,5	10,0	813	1	2
298	C	A	XIII	26,0	3,0	11,1	17.395	4	3
299	C	A	XIII	25,5	3,0	11,0	17.412	3	3
300	A	A	XIII	26,5	3,5	14,0	17.396	3	4

U ovoj se zbirci nalaze dva komada koji su kovani XI godine. Novac pod br. 293 (inv. br. 814), T. VII, 26, nesumnjivo ima oznaku AN XI koja se veoma dobro vidi, ali avers nije potpuno čitak, tako da se ne može dobiti potpuna legenda. Međutim, novac pod br. 294 (inv. br. 17.393) ima istu legendu koja se može pročitati. Upoređujući mjesta na kojima se nalaze slova na oba novca dobili smo potpunu legendu i za br. 293, tako da je ona sada potpuno pročitana. Pošto se slova aversa nalaze na potpuno jednakim miestima, a da bi to još nečim potkrijepili, za to su nam veoma dobro poslužila i dva čuperka kose na glavi Voluzijana. Vjerujemo da je to isti kalup, odnosno da je ista ruka rezala avers. Reversi se u sitnim detaljima razlikuju, premda je stil isti, pa mislimo da je revers rađen od druge ruke. Na žalost na komadu br. 294 ne vidi se dobro godina kovanja, koja je opet jasna na komadu br. 293. Unatoč svim neprilikama sa sigurnošću se može zaključiti da obadva komada pripadaju Voluzijanu i da su kovani XI godine. Obadva ova komada imaju avers: IMP C VOLVSIANVS AVG, poprsje okrenuto nadesno, sa oklopom i lovor-vijencem.

Do sada su poznata tri komada sa AN XI, i to iz zbirke Muzeja Arigoni, iz Cohena (5, 294, 31) i Vasićev komad broj 150.

Pik u svome opisu ima dva tipa aversa: IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG i IMP C VOLVSIANVS AVG, odnosno dva aversa koje smo i mi označili slovima A i C dok naših tipova označenih slovima B i D nema. Reversi su obični: PMSC—OL VIM.

Pik donosi težine između 11,01 i 8,45 grama kao i jedan od 5,30 g, koji je vjerovatno oštećen pa ga nismo uzeli u obzir. Težina komada iz ove zbirke za AN XI varira između 9,7 i 8,2 g, za AN XII između 10,18 i 9,8 g, a za AN XIII između 14,0 i 10,0 grama.

Vasić od jedanaest komada donosi osam tipova aversa, dok u ovoj zbirci od osam komada ima četiri tipa. I kod Vasića i u ovoj zbirci nalaze se tri ista tipa koji su označeni slovima A, B i C. Pored navedenih, Vasić ima još i ove: IMP C C VB VOLVSIANVS AVG, C VIB VOLVSIANO AVG, IPM CAE CE VIB VOLVSIANO AVG, IMP CAES VOLVSIANO AVG i IMP C F M . . LV SIANO AVG.

Naša oznaka za slovo D pod kojim se nalaze br. 293 i 294 je interesantna, jer se baš pod tom oznakom nalaze komadi za XI godinu. Ova je godina bila sporna, odnosno, sumnjalo se da je Voluzijan kovao novce sa tom oznakom godine, sve dok Vasić nije objavio jedan komad pod br. 150. Vasić pod tim brojem opisuje primjerak sa aversom: IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG i reversom: PMSC—OL VIM. Vasić konstatira da se sve do sada (kada je to pisao), moglo sumnjati u ispravnost čitanja primjerka kojeg je objavio Cohen i primjerka iz zbirke Muzeja Arigoni, ali sada da ta sumnja nestaje. Međutim, sumnja je ipak ostala nakon objavljivanja Orlova, jer nas obavještava da je on pregledao zbirku iz koje je Vasić objavio komad pod br. 150, ali ga nije mogao pronaći, (Orlov: Viminacijum emisije lokalnog novca, Beograd—Požarevac, 1970, str. 54), pa je zbog toga i opet ostala sumnja u postojanje takovog komada. Još samo da kažemo, da se Vasićev objavljeni avers ne slaže s aversom iz ove zbirke, ali su im reversi potpuno isti.

Vasić donosi za AN XI težinu od 9,41 g, a za AN XII težinu od 11,62 g.

Komadi pod br. 298 (inv. br. 17.395) i br. 299 (inv. br. 17.412) na reversu iza AN imaju velike i male brojke. U obadva slučaja, prva brojka X je iste veličine, ali haste brojke III se razlikuju. T. VII, 27, 28.

EMILIJAN

Avers:

A = IMP C	EMIL EMILIANO AVG	poprsje okrenuto nadesno, oklop, ogrtač, lovor-vijenac
B = IMP C M	AEMILIANVS AVG	isti kao gornji
C = IMP C M	AEMIL AEMILIANVS AV	isti kao gornji

REVERS:

A = PMSC — OL VIM AN	personifikacija kolonije obučena u stolu stoji između bika i lava okrenuta nalijevo, raširenih i spuštenih ruku
B = PMSCO— L VIM AN	isti kao gornji
H = PMS— COL VIM AN	isti kao gornji ali personifikacija u jednoj ruci drži grančicu a drugu je spustila iznad glave lava

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
301	A	B	XIIII	26,0	2,5	8,5	815	2	2
302	B	A	XIV	24,0	3,0	7,5	816	2	2
303	B	A	XIV	25,5	3,0	7,2	16.792	2	3
304	A	H	XIIII	24,0	2,5	6,1	17.397	2	2
305	C	A	XIV	24,5	2,5	8,0	17.398	3	3

Od pet komada koji se nalaze u ovoj zbirci i nose oznaku godine kovanja AN XIIII (dva komada imaju oznaku AN XIIII, a tri komada AN XIV), T. VIII, 29, 30, samo je jedan sa neobičnim reversom. Pod br. 304 (inv. br. 17.397), personifikacija u jednoj ruci drži grančicu koja je smještena u međuprostoru između slova PM i S, dok joj je druga ruka spuštena iznad glave lava. Avers je tipa A i glasi: IMP C EMIL EMILIANO AVG. Pik pod br. 181 opisuje jedan takav komad koji se sa ovim u svemu slaže, osim u godini kovanja. Pik ga donosi sa AN XIII, dok je iz ove zbirke sa AN XIIII.

Pod br. 305 (inv. br. 17.398) nalazi se komad sa aversom: IMP C M AEMIL AEMILIANVS AV, dok isti primjerak koji opisuje Orlov (op. cit., str. 70) pod br. 5. glasi: Imp C Maemil Aemilianvs av. Smatramo, da su oba komada ista, samo je avers u publikaciji Orlova malo nespretno napisan, jer su u natpisu upotrebljena velika i mala slova, a slovo M je napisano sa AEMIL, pa je došlo do nepotrebnog spajanja u Maemil.

Od devet komada koje je Vasić opisao ima šest različitih tipova aversa. Samo njegova dva tipa se slažu s primjercima iz ove zbirke i to s onima koji se nalaze pod oznakama B i C, dok tip aversa pod oznakom slova A nema. Vasić još donosi ove tipove: IMP C M AEMIL AEMILIANVS AVG, IMP C M AEMIL AEMILIANVS A, IMP EMIL EMILIANO AV i IMP CAES AEMILIANVS PF AVG.

Vasić donosi dva tipa reversa: PMSC—OL VIM i PMS—COL VIM, dok u ovoj zbirci postoji još jedan tip: PMSCO—L VIM. Vasić opisuje jedan komad sa AN XII i sedam komada sa AN XIV.

Pod br. 162 Vasić donosi komad sa neobičnim reversom i godinom kovanja XIII. U ovoj se zbirci, kako je to već rečeno, nalazi jedan komad, br. 304, koji se sa komadom koji opisuje Vasić slaže samo u likovnoj obradi reversa na kojem personifikacija u jednoj ruci drži grančicu a drugu je spustila iznad glave lava. U tome je i sva sličnost, jer tekst aversa i reversa se uopće ne slažu. Čak i godina kovanja se ne slaže, jer ga je Vasić objavio sa AN XIII, dok je komad iz ove zbirke kovan sa oznakom AN XIIII.

Vasić donosi za AN XIV težinu od 8,16 g, dok je težina komada iz ove zbirke od 8,5 do 6,1 grama.

VALERIJAN

Avers:

A = IMP VALERIANVS P AVG   poprsje okrenuto nadesno, oklop, ogrtač, lovor-vijenac

Revers:

A = PMSC — OL VIM AN   personifikacija kolonije obučena u stolu stoji između bika i lava okrenuta nalijevo, raširenih i spuštenih ruku

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
306	A	A	XVI	26,0	2,5	8,0	17.399	2	2

GALIJEN

Avers:

A = IMP C GALLIENVS AVG

poprsje okrenuto nadesno, oklop, ogrtač, lovor-vijenac

Revers:

A = PMSC — OL VIM AN

perfonifikacija kolonije obučena u stolu stoji između bika i lava okrenuta na lijevo, raširenih i spuštenih ruku

Red. br.	Avers	Revers	AN	Prom. mm	Deblj. mm	Težina g	Inventarni broj	Očuvanost	
	Tip	Tip						Av.	Rv.
307	A	A	XIV ?	24,5	2,5	9,0	17.400	1	2
308	A	A	XVI ?	26,5	3,5	14,0	17.401	2	2

Od novaca Galijena u ovoj se zbirci nalaze samo dva komada. Na oba dva primjerka godina kovanja nije potpuno jasna, pa se sa sigurnošću ništa ne može tvrditi. Na jednom komadu kao da se čita AN XIV, T. VIII, 31. Na drugom se komadu vidi brojka X, ali se brojka koja stoji iza nje može čitati kao V sa jednom hastom na gornjem dijelu, odnosno kao VI. T. VIII, 32. I ako su novci u dosta lošem stanju, nesumnjivo pripadaju Galijenu, što je uostalom i pročitano na aversu.

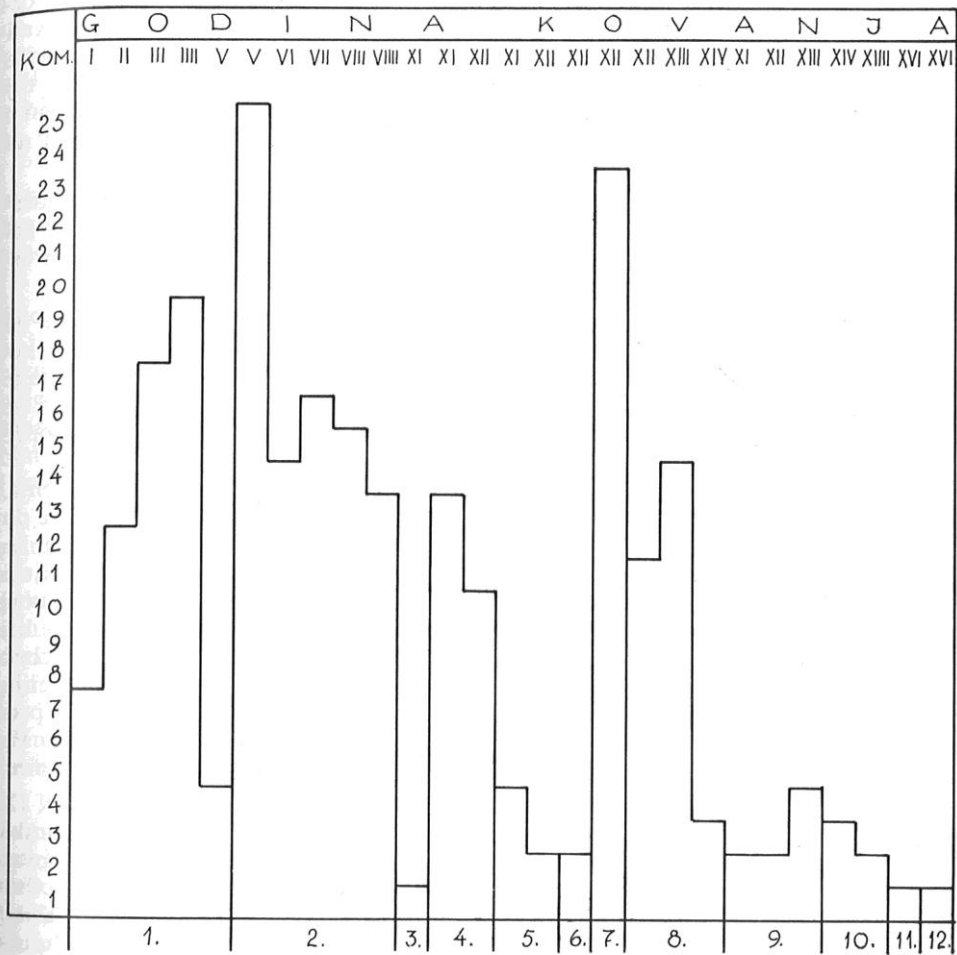
Kod Pika je označena težina od 10,40 grama, dok iz ove zbirke jedan je težak 14,0 a drugi 9,0 grama.

Vasić opisuje osam komada i ima četiri različita tipa aversa, od kojih se samo jedan nalazi u ovoj zbirci i to na obadva komada. Vasić ima dva tipa reversa: PMSC—OL VIM i PMS—COL VIM. Svi Vasićevi komadi nose oznake kovanja AN XVI, dok je br. 307 (inv. br. 17.400) iz ove zbirke vjerovatno kovan sa AN XIV. Vasić opisuje jedan komad (br. 184) sa neobičnim reversom, dok su oba komada iz ove zbirke sa običnim reversom. Vasić donosi težinu od 13,01 grama. (Vidi tabele na str. 200 i 201).

U prvom redu treba istaknuti, da je kovanje lokalnog novca koji je obilježen sa AN izvanredno rijedak slučaj. Mnoštvo je bilo provincija i gradova koji su kovali novce za lokalnu upotrebu. Ovi su gradovi odobrenje mogli dobiti čak i od namjesnika provincije. Još od Tiberija, kaže Vasić,⁸ namjesnici pojedinih provincija dobili su ovlaštenje da daju ili oduzimaju pravo kovanja novaca pojedinim provincijama ili gradovima, i oni su morali neprekidno voditi brigu o radu kovnica.

Vasić⁹ smatra da je Viminacijum dobio pravo kovanja novca odmah čim se u gradu naselila vojnička kolonija veterana VII i IIII legije, pa kaže, da se u gradu računalo lokalno vrijeme¹⁰ od momenta kada je vojnička kolo-

	AN XI	AN XII	AN XIII	AN XIII	AN XIV	AN XVI	AN ?
	Kom. Tež.	Kom. Tež.	Kom. Tež.	Kom. Tež.	Kom. Tež.	Kom. Tež.	Kom. Tež.
Filip II	1 15,50						
Decije	13 14,24	10 13,40					1 12,50
Etruscila	4 13,01	2 17,55					
Herenije		2 10,30					
Hostilijan		23 11,69					
Galo		11 10,18	14 11,36		3 9,63		2 11,00
Voluzijan	2 8,50	2 10,50					
			4 11,70	2 7,30			
Emilijan					3 7,24		
Valerijan						1 8,00	
Galijen					1 9,00		1 14,00

1. = GORDIJAN III
 2. = FILIP I
 3. = FILIP II
 4. = DECIJE
 5. = ETRUSCILA
 6. = HERENIJE

7. = HOSTILIJAN
 8. = TREBONIJE GAL
 9. = VOLUZIJE
 10. = EMILIJAN
 11. = VALERIJE
 12. = GALIJE

nija doselila u grad, i zaključuje, da su pravo kovanja dobili veterani kolonisti a ne grad kao kolonija, i da su bojni znaci označeni sa VII i VIII predstavljali veterane tih legija.¹¹

Prema podacima u Cohenu¹² samo su gradovi Sinope i Viminacijum označavali na samom novcu godinu kovanja po lokalnom vremenu i označavali to sa AN. U ove izuzetke dolazi i provincija Dacija, koja otpočinje kovanje pod Filipom I a završava sa Galijenom. S pravom se možemo upitati zašto taj način kovanja imaju samo navedeni gradovi i provincija Dacija? Isto tako se možemo upitati što zapravo označava godina koja se nalazi napisana na novcu?

Ako pretpostavimo da se na novcu nalaze oznake godina koje označavaju vrijeme od kada se otpočelo sa kovanjem, to jest od godine kada se kovao prvi novac Gordijana III označen sa AN I, onda nam se nameću dva osnovna pitanja.

Pitamo se da li su oznake godina značile kronološko brojanje godina od početka kovnice, odnosno od godine proglašenja grada Viminacijuma za koloniju, a to je mišljenje koje je do sada općenito prihvaćeno, ili su oznake godina bile oznake kronološkog slijeda kovničkih emisija. Te dvije stvari se veoma razlikuju. Do sada je već ustanovljeno da novac sa AN X nije uopće kovan.

O vremenu kao i o uzrocima prekida kovanja postoje različita mišljenja. Tako Vulić¹³ smatra da je taj prekid nastao od jeseni 248. i da je trajao sve do jeseni 249. godine. Vasić pretpostavlja da se to dogodilo u međuvremenu između 249. i jeseni 250. godine.¹⁴ To je vrijeme upada Gota u Donju Meziju i pojave protucara Pakatijana.¹⁵ Ovo su bili događaji koje su pojedini autori navodili kao uzroke za taj prekid. Vulić¹⁶ je smatrao da prekid nije nastao niti zbog gotskih napada niti da je Pakatijan bio uzrok, kako je to Kubitschek predlagao, već je smatrao da su to bili ekonomski razlozi. Ovome se mišljenju priklonio i Sl. Dušanić¹⁷ dodajući tome nove dokaze. Vasić¹⁸ je taj prekid protumačio upadom Gota kao i zbog toga, što namjesnik provincije nije bio u Viminacijumu, a njemu je bilo povjereno da vodi nadzor nad radom kovnice.

Pitamo se koliko je vremena prošlo od emisije novca sa oznakom AN IX do emisije sa oznakom AN XI? Da li je to samo jedna lokalna kalendarska godina ili je to vremensko razdoblje možda nešto veće? Znamo da je novac označavan sa AN XI kovalo čak pet vladara i njihove dvije žene: Filip I, Otacilija, Filip II, Trajan Decije, Etruscila, Herenije Etruskus i Voluzijan. Kako se to moglo dogoditi? Da se to nije možda desilo baš zbog dvostrukog tumačenja, odnosno, zbog brojanja lokalnih godina, umjesto da se to tumačilo brojanjem emisija novca? Ili ima još i drugih uzroka?

Mi bi morali znati što se zapravo označava sa AN kovanja. Ako bi to bila oznaka emisija, a ne brojanje lokalnih godina, a te su se emisije barem u početku uklapale u lokalni kalendar kolonije, sve dok im kovanje nekim naročitim događajem nije bilo poremećeno. To bi u početku bio onaj period vremena koji je označavao jednu kolonijalnu godinu, koja se međutim nije poklapala sa računanjem vremena u imperiji. Dakle, ako je to označavalo kronologiju kovanja, samo brojanje emisija, onda bi i zaključak bio lakši, i mnogi vladari i njihovi novci našli bi svoje mjesto u historijskim zbivanjima a da nas ne zbunjuju, te se ne bi moralo pomicati vrijeme da bi ih se tamo i stavilo. Ako bi to doista označavalo slijed emisija, moramo se upitati zašto ne postoje emisije sa oznakom AN X i AN XV? O tome bi sada nešto rekli.

Ako se na reversu onih komada koje smo nazvali neobičnim nalaze vojničke zastave sa oznakama VII i VIII, to znači da one predstavljaju jedan odjel tih legija a možda simbolički označavaju i povremeno prisustvo cijele legije. Sporno je tvrđenje da su te oznake označavale samo jedinicu veterana, one bi trebale označavati aktivne jedinice tih legija, a to mišljenje sve više preovladava.¹⁹ Do sada se već pisalo i da su likovi bika i lava, a oni su bez izuzetka otisnuti na svim novcima kovnice Viminacijum, također simboli i magijski znaci tih legija. Ako je to tako, znači da je grad pod zaštitom toga znaka, odnosno tih odjela ili pak cijelih legija.

Što predstavljaju ovi znaci na novcu? Oni sigurno nisu samo ukras nego imaju nekakav dublji smisao i značaj. Da bi nešto više o tome doznali moramo se za tren okrenuti onom vremenu kada su takova magijska znamenja i znaci tek nastajali i vidjeti što su značili i kakovu su ulogu odigrali.

U Rimu na forumu kao najveća svetinja obožavano je Romulovo sveto smokvino drvo sve do vremena carstva i sušenje ovoga drveta zaprepastilo je i zabrinulo cio grad.²⁰ Smatralo se da je drvo živo biće, odnosno, da se u njemu nastanio duh umrlog pretka (ovdje možda duh osnivača grada) i da su pojedina drveta preobraženi njihovi pretci, odnosno da u drvetu stanuje božanstvo. Zbog toga nastaje u Rimu zaprepaštenje, žalost i zle slutnje za sudbinu grada. Pa kako i ne bi kada su izgubili najveću svetinju a ona je uz to i zaštitnik grada.

Kolika je bila moć i vjera u toteme i divinizirane heroje imamo mnoštvo primjera i kod Grka. Atenjani su vjerovali, a to nalazimo u njihovim mitovima i poeziji, da je Tezej bio u borbi na Maratonu da bi im pomagao da pobijede neprijatelja.²¹ Lokri kada su se spremali za bitku, u svome borbenom redu ostavili su slobodno mjesto za Ajanta sa istim ciljem, to jest da i on pridonese pobjedi.²² Poznato je da su mnogi narodi a naročito Indoevropljani, epifaniju oponašali ili su je po sili analogne magije izazivali, da bi dobili pomoć svojih diviniziranih predaka. Toliko je to nasljeđe bilo uvriježeno da je prenošeno s pokoljenja na pokoljenje, da su čak i kasniji kršćanski sveci preuzeli ulogu mitskih heroja i da su oni pomagali ljudima u borbi protiv zla.

Sva ova vjerovanja zadiru u veliku davninu u značaj i domet magije. Forma ili formulacija se kasnije dominacijom religije mijenja, ali bit stvari ostaje nepromijenjena, okamenjena i postaje čak i dio religije. Pa čak ako bi nešto i smetalo vladajućem eksploatatorskom sloju, a religija je bila faktor potčinjavanja vladajućoj klasi, ništa nisu mogli učiniti protiv naslijeđenih običaja, ili su taj običaj morali zamijeniti drugim sličnim, adekvatnim, ali jednostavno ukinuti ga, to nisu mogli. Naročito ako su vanjske manifestacije ili znaci bili na opću korist cijele društvene zajednice, to je i zajednica imala kontrolu nad tim znacima, oni se nisu mogli jednostavno i jednostrano, prema želji pojedinca mijenjati. To je naslijeđena svetinja koja se morala poštovati.

Sjetimo se iz historije Rima što je značio, nakon poraza legija, gubitak legijskih bojnih znakova. Kolika je bila žudnja za preotimanje tih znakova i ponovo njihovo vraćanje na tlo države. Koliko je to bilo zlo znamenje za slavu i napredak Rima i pojedinih vojničkih jedinica. Poslije strašnog poraza Vara, Germani su zaplijenili rimske orlove. Trebalo je skoro 50 godina dok su Rimljani uspjeli i posljednjeg od triju zarobljenih orlova u slavlju položiti u hram Marta Ultora. Pedeset godina Rim misli na to, strepi. Pedeset godina zlih znamenja. Pedeset godina poraza i sramote rimskog oružja. Napokon je to oružje osvećeno, čast je spašena, orlovi su u slavlju vraćeni. Rim je odahnuo.

Pojedini običaji toliko su jaki da su mnogi pretkršćanski kulturni obredi i vjerovanja ostali nepromijenjeni sve do današnjih dana i ako im je porijeklo zaboravljeno. Rimljani su sigurno veoma dobro znali što su značile insignije legija i da su to svetinje koje daju snagu i moć njihovom oružju. Oni ih u to doba niti hoće niti mogu mijenjati. I Konstantin I na reversu koju likove bojnih znakova, kojima samo dodaje kršćansko obilježje. Ali bojni znak je tu i on predstavlja u biti ono, unatoč kršćanskom dodatku, što je i prije predstavljao, snagu, moć i nepobjedivost rimskoga oružja.

Rečeno je da se na reversu novaca kovnice Viminacijum uvijek nalazi personifikacija kolonije u obliku mlade žene, okrenute nalijevo sa spuštenim rukama koje se nalaze iznad bika i lava. Međutim ima i izuzetaka na kojima nije tako predstavljen revers. To su oni reversi koje nazivamo neobičnim. Sada nećemo govoriti o onim primjercima na kojima personifikacija stojeći između bika i lava drži kuglu, grančicu, rog izobilja ili vojničke bojne znakove, nego o onima koji se mogu i u ovim neobičnim kovanjima smatrati izuzecima. Vasić²³ opisuje novac kovan sa oznakom AN IIII. Na ovome komadu umjesto personifikacije stoji okrenut nalijevo rimski vojnik ili možda sam Gordijan. I ako je centralni lik izostavljen, pa je umjesto personifikacije legionar ili car, taj lik u svakoj ruci drži po jedan bojni znak sa oznakama VII i IIII. Na jednom se bojnom znaku nalazi lik bika a na drugom lik lava. Vasić²⁴ opisuje komade na kojima se umjesto personifikacije opet nalazi rimski vojnik, okrenut nalijevo, koji stoji između bika i lava. Vasić²⁵ također opisuje komad na čijem se reversu umjesto personifikacije nalazi lik krilate Pobjede. I ona stoji između bika i lava. Iste takove komade opisuje i pod br. 64 i 72. Čak i jedinstveni medaljon koji je kovan u čast Gala i Voluzijana, na reversu pored likova oba cara ima simbol VII i IIII legije, bika i lava.²⁶ Vasić je objavio još jedan novac sa neobičnim reversom.²⁷ I drugi autori opisuju neobične reverse: Pik,²⁸ Elmer,²⁹ Gohen,³⁰ Orlov³¹ i drugi.

Pa čak i na novcu koji opisuje Vasić²³ i Pik³³ koji na reversu ima personifikaciju koja u desnoj ruci drži zeca za stražnje noge, a to je doista neobično na novcima Viminacijuma, personifikacija u drugoj ruci drži vojnički znak sa oznakama VI i IIII. Novac ima oznaku AN IIII.

Novci sa ovakovim reversima gdje se umjesto personifikacije nalazi lik Pobjede, ili legionara ili cara, kovani se u emisijama IIII, V, XI, XII i XIII godine.

Bez obzira kojim su povodom ovi novci kovani, da li označavaju pobjedu nad neprijateljem ili je to nekakav drugi simbol, veoma je važno konstatirati da se na svim komadima uvijek nalaze osnovne oznake: vojnički bojni znak ili bik i lav. Ovo osnovni simboli su morali uvijek biti označeni na novcu.

Koliko su važna signa u jednom narodu, vidi se i po tome, kako to Čajkanović³⁴ kaže, da su nekada mnogi narodi ulazeći u borbu nosili svoje toteme, pa dodaje, da su to u stvari bila i rimska signa, i objašnjava, da su signa božanske životinje, odnosno božanstva u liku životinje, kao što je to bio i kip rimskog orla. Divković³⁵ tumači riječ signum, i, n, sa obilježje, biljega, znak, znamenje, nebesko znamenje, zastava, umjetno načinjeni kip. Prema tome, ako su to bili totemi, ili ako su ovi znaci predstavljali božanstva (Jupiter-orao), onda ih nose u borbu da im totem, odnosno, božanstvo pomaže da pobijede neprijatelja. I ne samo to. Već i samo dobro znamenje kada se objavi legijama bio je silan podsticaj, dizalo je hrabrost, moral i vjeru u pobjedu. Sjetimo se što se dogodilo Publiju Klaudiju Pulheru 249. god. p. n. e., kada je ispitujući

ishod bitke saznao da su svete kokoši odbile da jedu. I ako je to bio nesretan znak, on je ipak zametnuo bitku i bio je potučen. Da li su samo zle auspicije uzrokovale pad morala legionara ili je i nešto drugo bilo po srijedi, činjenica je, da je bitku izgubio.³⁶

I Atila je prije bitke na Katalaunskim poljima 451. god, želio da ispita i sazna kakav će biti ishod bitke³⁷. I on je unatoč zlih auspicija (vjerovatno nije uopće imao uzmaca) zametnuo bitku i bio pobijeđen. Naravno, da i ovdje nije glavnu ulogu odigralo zlo znamenje, ali se nesumnjivo odrazilo na moral Atilinih vojnika.

Prema tome ako su legijski bojni znaci na novcima kovnice Viminacijuma sveti znaci koji štite grad a time i njegov napredak, sigurnost i procvat, ovi se znaci naročito poštuju i imaju specifičnu težinu i značaj za grad.

Kada su se mezijske legije pobunile protiv Filipa I i izabrale Pakatijana³⁸ za protucara, Filip I je protiv pobunjenih vojnih jedinica uputio »dux Pannoniae et Moesiae«, Trajana Decija. Čim je Decije prispio u Podunavlje, uplašene legije, da bi izbjegle kaznu, na silu proglase za cara Trajana Decija, vjerovatno u Viminacijumu³⁹. Izvori kazuju da je Decije samo prividno prihvatio grimiz sa namjerom da ga odloži, ali u te namjere posumnjao je Filip I i otpočeo je sakupljati legije. To isto učini i Decije i povede sa sobom panonske i mezijske legije protiv Filipa. Kod Verone dođe do bitke. Filip I bude poražen i izgubi život. To je bilo 249. godine⁴⁰.

Trajan Decije u borbu protiv Filipa I, među ostalim vojnim jedinicama povede i VII i IIII legiju. Prema svemu sudeći, izgleda da ga je VII legija prva i proglasila za cara⁴¹. Zbog toga je sigurno da je kao najpouzdanije legije VII i IIII poveo u bitku. Ako ih je poveo sa sobom, samo je po sebi razumljivo da je u Viminacijumu mogao ostaviti samo simboličnu posadu od nekih donjomezijskih jedinica, sa zadatkom da održava red u gradu koji je tako rekuć i ostao bez muških stanovnika⁴². Sve se to zbiva 249. godine, godine kada se trebao kovati novac sa AN X.

Možemo smatrati da je revers bio simbol Viminacijuma jer se na njemu nalaze likovi bika i lava, simboli tih dviju legija, ili vojničke zastave sa oznakama VII i IIII. Sada tih legija nema u Viminacijumu niti u Meziji. Zbog odlaska legija nedostajao je veoma važan elemenat u simbolu Viminacijuma, pa je vjerovatno, bilo bolje pričekati da se legije vrate, te kovanje nije niti dolazilo u obzir. Pa i kako da kuju znamenja legija koje nisu uopće prisutne? Kakove to može izazvati posljedice za sam grad? Napokon, u bitkama koje su bile pred tim legijama mogao je veliki broj legionara izginuti, pa bi i simbol na novcu bio nedorečen sve do momenta dok se ta legija ne bi popunila, a to je moglo potrajati i na duže vrijeme. U gradu nisu znali da li će se ikada opet vratiti ove dvije legije ili će možda biti upućene u drugu provinciju. Da li se mogu izvrgavati ovakovom riziku a da im simbol nije uopće u gradu? A napokon, što će se dogoditi ako VII ili IIII legija u borbama izgubi bojni znak, znak zaštite koji se nalazi na novcu? To bi bila najveća nesreća za grad, pa da bi tu ili te nesreće izbiegli, radije nisu kovali novac sa AN X, nego da ga kuju ali bez oznaka tih legija.

Ovdje uzimamo u obzir i mišljenje Vasića⁴³ koji kaže da se novci nisu mogli kovati bez nadzora namjesnika provincije. On je 249. god. bio sa legijama koje je vodio Decije protiv Filipa I, pa je i to jedan, ali daleko manji uzrok ne kovanja; jer je i u mirno vrijeme dok nije boravio u gradu, posao nadgled

danja, u krajnjoj liniji, mogao povjeriti nekom drugom. Sada, kada je Viminacijum ostao gotovo prazan i pust, sigurno je da svoju kompetenciju nije prenio na drugoga zbog navedenih razloga.

Znamo da su rimske legije do Marija na bojnim znacima nosili toteme kao svoje zaštitnike. Marije je prvi na bojne znake stavio lik orla, a da time nije narušio tradiciju, jer orao je jedan od simbola Jupitera. Prvo su orlovi bili od srebra, a poslije od zlata. No bez obzira na metal, lik orla se ne zamjenjuje nekim drugim simbolom, bez obzira na političke prilike u Rimu. Dakle, ovaj je lik ustaljen, on je sveto znamenje legija i on se ne smije mijenjati da nekakvo zlo ne bi zadesilo legije, odnosno legiju. Znak orla je znak moći i prisustva božanstva a samim tim napretka i nepobjedivosti svake legije. On postaje simbol snage i dio magičnih i religijskih obilježja. Pored ovog sveopćeg simbola, zajedničkog za sve legije, svaka legija ima i svog posebnog zaštitnika koji je vodi iz pobjede u pobjedu. I ovaj znak, oznaka zaštitnika dobrog duha ili božanstva jedne određene legije ne smije se mijenjati, jer napokon, on je dobijen dobrom voljom samog božanstva, pa prema tome je i dio religije i ima moć magijske snage. To je sveto i neprikosnoveno, bez obzira kako su pojedine legije do tada prolazile u borbama, odnosno, novo odlikovanje legije moglo se samo dodati na bojni znak, ali je i nadalje osnovna oznaka ostajala, oznaka zaštitnika te legije, u našem slučaju bik i lav (bik je jedan od simbola Marsa).

Prema tome je sasvim razumljivo, da je odlazak legija a time i svetih znamenja uzrokovalo i to, da se novac sa oznakom AN X nije mogao kovati, jer bi se tada prekršila tradicija, a to bi opet izazvalo nesreće.

Mnogo je do sada pisano o novcima kovanim u XI godini. Da bi se došlo da saznanja kako je bilo moguće da se sa tom godinom našlo do sada novaca sa imenima pet careva i dvije carice, predlagano je više mogućnosti. Opravdani razlog za kovanje novaca Filipa I, Otacilije i Filipa II, donosi Mirković⁴⁴, koja kaže da je u logoru u Viminacijumu došlo do pobune posade koju je Decije ostavio za zaštitu grada, a koja je nakon odlaska legija opet priznala Filipa za legalnog cara. Naravno, da su pobunjenici želeći dokazati vjernost Filipu, ponovo kovali novac sa njegovim imenom. Ovome dodajemo, da su vjerovatno, pobunjenici sebe smatrali predstavnicima tih legija, u ovom slučaju VII i VIII, a kompletne legije koje su bile sa Decijem da su proglasili neprijateljima domovine. Ovakovim postupkom, mogli su smatrati da nisu prekršili tradiciju, ali su i oni preskočili kovanje novca sa AN X, da bi izbjegli to zlo znamenje kada su se legije pobunile protiv Filipa I.

U Cohenu, kako je već rečeno, samo su gradovi Sinopa i Viminacijum te provincija Dacija kovali novce koje su označavali sa AN. Želeći dobiti podatak, da li AN označava lokalno brojanje godina ili možda samo broj emisija, pokušali smo eksperimentat sa novcima grada Sinope⁴⁵. Ovi su novci kovanani i za vrijeme Augusta pa sve do Galijena. Za pokus smo uzeli vladare koji su vladali maleni broj godina, pa smo godine vladanja tih careva uporedili sa AN kovanja na novcu. Željeli smo saznati da li ćemo uvijek dobiti jednu te istu godinu, konstantu, a to bi zapravo i moralo tako biti. Ako bi se to desilo, tada bi oznaka AN bila lokalna godina toga grada. Već u samom početku ovog pokusa znali smo da se ne može dobiti sasvim pouzdana potvrda naše zamisli, jer se u obzir mora uzeti nekoliko komponenata. I ako su vladari koji su uzeti u obzir vladali samo maleni broj godina, ipak nemamo novac Sinope za svaku godinu njihovog vladanja, pa neznamo da li ga je taj vladar kovao svoje prve godine vladanja, druge, treće ili zadnje godine svoga vladanja.

Također se mora uzeti u obzir, a ovo je još važniji razlog od naprijed rečenog, i stanje novčarstva u imperiji jer kovnice nisu uvijek korektno obavljale svoj zadatak, kao i velike smutnje i meteže koji su postojali u imperiji. Ovo su zapravo nepremostive prepreke, ali i unatoč tome, pokušali smo barem nešto saznati. Pokus je dao ove rezultate: za Kaligulu (37—41. god.) dobili smo brojke 46 i 42, za Tita (79—81. god.) brojke 40 i 39, za Nervu (96—98. god.) brojke 45 i 43, za Makrina (217—218. god.) brojke 44 i 43, za Filipa I (244—249. god.) čak 75 i 70, a za Galijena (253—268. god.) brojke 77 i 62. Za navedene vladare smo uzeli prvu i zadnju godinu vladanja i te godine uporedili sa AN na novcu, pa smo zato za svakog vladara i dobili po dvije brojke, odnosno po dvije godine. Iz ovog pregleda vidimo da godina koju smo dobili računanjem, nije stalna, nego se pomiče. Ili je to pomicanje, u početku manje a kasnije sve veće, nastalo uslijed spomenutih raznih okolnosti, a naročito u vrijeme Filipa I i Galijena, ili oznake na novcu ne označavaju godine lokalnog brojanja godina već godine brojanja emisija. Čitav opit nas je zapravo ostavio u nedoumici, ako pretpostavljamo da AN označava brojanje lokalnog vremena, ali ako pretpostavimo da ona ipak označava broj emisija onda se stvar ipak mijenja. Jedno je ipak utvrđeno, a to je, da se godine koje se nalaze na novcu pomiču, da nisu stalne.

A sada samo nekoliko riječi o kovanju novca, odnosno, o ne kovanju novca sa oznakom AN XV. Do sada je ustanovljeno da novac sa tom godinom nije kovan. Ako se upitamo zašto, možemo dati i jednostavan odgovor. U vrijeme Valerijana i Galijena opet se javljaju protucarevi, a neki od njih su bili ogrnuti grimizom od panonskih i podunavskih legija. Za nas je od svih protucareva najinteresantniji Ingenuo. On je poveo legije u borbu protiv Galijena, pa su im se legije sukobile ispred Murse⁴⁶. Na strani Ingenua bile su panonske i mezijske legije⁴⁷. U toj bitci Galijen je potukao Ingenua i otkrio se još jednog protivnika. Poslije te bitke, Galijen je kaznio Ingenuove legije ali i civilno stanovništvo koje ga je podržavalo, pa prema tome i građane Viminacijuma⁴⁸.

U vrijeme kada se trebao kovati novac sa AN XV, legije VII i VIII krenule su pod zapovjedništvom Ingenua protiv Galijena. Dakle, i opet su napustile svoje središte. Iz istih razloga zbog kojih nije kovan novac sa oznakom AN X, sada nije kovan niti novac sa oznakom AN XV.

Nakon poraza Ingenua, vjerovatno, dok još Galijen, poslije bitke, nije uspio sve srediti i još se nije vratio pod zidine Viminacijuma, u gradu se odlučilo da se u kovnici, kao znak priznavanja Galijena, kuje novac sa likom Galijena i AN XVI. Međutim to nije mnogo pomoglo, jer je Galijen u sankcije koje je poduzeo protiv pristaša Ingenua, sigurno dodao i zabranu kovanja u kovnici Viminacijuma. I još nešto je možda utjecalo na odluku Galijena da zabrani dalji rad kovnice. To je stanje u Daciji i Meziji, koje se stalno pogoršavalo napadima na rimske provincije i gradove, pa je možda i to također utjecalo, pored već navedenog, da se ukine kovnica.

Ako postavimo pitanje kada je prestala kovnica sa radom, možemo se pozvati na izvore i autore koji govore o godini kada je održana bitka ispred Murse. Jedni govore o 256.⁴⁹, drugi o 258.⁵⁰, a neki čak i o 260. godini.⁵¹ Bilo koja godina da je ispravna, možemo samo reći, da je kovnica prestala radom poslije bitke kod Murse⁵².

Ako želimo da nešto поближе saznamo o godini prestanka kovnice, onda se možemo pozvati na jedan događaj od velike važnosti, koji bi nam možda mogao biti putokazom. Sapor je nakon uspješnih osvajanja u Aziji otpočeo sa

vojnomo protiv rimske Sirije, te je odavde Rimljanima zaprijetila velika opasnost. I ako su Rimljani zatvorili put u M. Aziju, Sapor je imao i vojničku i političku inicijativu u Aziji.

Valerijan, koji je u to vrijeme bio u Antiohiji, povede legije protiv Perzijanaca. Međutim, 260. godine, Sapor ga je na prijevaru uhvatio i zarobio i Valerijan nestaje s pozornice rimske historije.

Rekli smo da je kovnica u Viminaciju, poslije poraza Ingenua, na svoju ruku kovala novac za Galijena sa AN XVI. Međutim, ta ista kovnica kovala je novac sa AN XVI i za Valerijana i Marinijanu. Prema tome, novac sa oznakom AN XVI mogao se kovati samo dok je Valerijan bio car a ne zarobljenik, jer to njegovo zarobljavanje i tužno i sramotno je odjeknulo u cijeloj imperiji. Pa ako se još sjetimo kakova je sve ponižavanja podnosio Valerijan i to bez otpora, mogli bi sa sigurnošću reći, da se novac sa AN XVI mogao kovati u vrijeme dok je Valerijan bio na vlasti.

- ¹ Tab. Peut; Filow: Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian, Leipzig, 1906; Premerstein: Die Anfänge der Provinz Moesien, Jahresh, I, 1898; Pač: Ilirska carina i međe provincija, Glasnik MBIH XVII, Sarajevo, 1905; Valtrović: Otkopavanja u Kostolcu, Starinar I, Beograd, 1884; Vasić, Novci kolonije Viminacijuma, Glas SKA LII, Beograd, 1896; Mirković: Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji, Beograd, 1968. i drugi. Viminacijum je bio najvažniji grad Gornje Mezije i nalazio se na ušću Mlave u Dunav, nedaleko od današnjeg Kostolca.
- ² Celestin: Grčki i rimski kolonijalni novci nađeni u Osijeku, VHAD NS VII, Zagreb, 1903.
- ³ Tab. Peut; It. Ant. 131; CIL III, 3560; CIL III 3280; CIL VII 341; CIL III 3279; CIL III 3288; Brunšmid: Colonia Aelia Mursa, VHAD NS IV, Zagreb, 1900; Pinterović: Prilog topografiji Murse, OZ V, Osijek, 1956; Pinterović, Novi i neobjavljeni kameni spomenici s terena Murse i okolice, OZ VI, Osijek, 1958; Pinterović: Mursa za dinastije Severa, OZ VII, Osijek, 1960; Pinterović: Geme s terena Murse, OZ IX—X, Osijek, 1965; Pinterović: Mursa u svjetlu novih izvora i nove literature, OZ XI, Osijek, 1967; Bulat: Terra sigillata s pečatima u Muzeju Slavonije, OZ VI, Osijek, 1958; Bulat: Spomenici Mitrinog kulta u Osijeku, OZ VII, Osijek, 1960; Bulat: Rimske opeke i crijepovi s pečatima u Muzeju Slavonije, OZ IX—X, Osijek, 1965; Bulat—Pinterović: Novi rimski natpisi iz Osijeka, OZ XI, Osijek, 1967; Bulat: Rimski antifiksi u Muzeju Slavonije, OZ XIII, Osijek, 1971.
- ⁴ Aur. Vict: De caess, 33; Eutrop. 9,8.
- ⁵ Brunšmid: Stari natpisi iz okoline Požarevca u Srbiji, VHAD NS V, Zagreb, 1901.
- ⁶ Bulat, Rimske opeke i crijepovi s pečatima u Muzeju Slavonije, str. 11.
- ⁷ Elmer: Die Münzprägung und die Zeitrechnung der Provinz Ober Moesien. Num. Zeit. NF 28, 1935; Pick: Die antiken Münzen von Dacien und Moesien, Berlin, 1898; Vasić: op. cit. str. 142, 217, 231; Mirković: op. cit. str. 66.
- ⁸ Vasić: op. cit. str. 235 i 236.
- ⁹ Vasić: op. cit. str. 145 i 217.
- ¹⁰ I ako se većina autora ne slaže o godini (239 ili 240) kao i o mjesecu od kojega se otpočelo brojanjem, gotovo svi misle da je Viminacijum računao lokalne godine, koje se nisu slagale sa početkom i završetkom zvanične rimske godine, i to sve na osnovu godina otisnutih na novcu. Međutim, Mirković nas obavještava na str. 66. i 67. već citiranog djela, da do danas nije pronađen niti jedan rimski natpis iz Gornje Mezije datiran po posebnoj kolonijalnoj eri, odnosno, prema brojanju godina po lokalnom vremenu.

- ¹¹ Vasić: op. cit. str. 220 i 221.
Protiv ovakovog zaključka je Kornemann: Coloniae, RE IV, 566; Dušanić Sl: Novac kolonije Viminacijuma i datumi iz rimske istorije sredine III veka, Starinar NS XII, Beograd, 1961, str. 147, kao i neki drugi autori koji su mišljenja da bojni znaci na novcu predstavljaju znakove aktivnih legija.
- ¹⁷ Cohen: Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain, Paris, 1886.
- ¹³ Vulić: Godina X i XI na viminacijskom novcu, Glas SKA LXXXII, Beograd, 1911; Orlov: Viminacijum emisije lokalnog novca, Beograd—Požarevac, 1970, str. 29.
- ¹⁴ Vasić: op. cit. str. 236.
- ¹⁵ Zosim, I, 20; Zonar, XII, 19.
- ¹⁶ Vulić: op. cit. str. 40.
- ¹⁷ Dušanić Sl: op. cit. str. 143.
- ¹⁸ Vasić: op. cit. str. 207, 235 i 236.
- ¹⁹ Vidi opasku br. 11.
- ²⁰ Fraser: Zlatna grana, Beograd, 1937, str. 151.
- ²¹ Čajkanović: Mit i religija u Srba, Beograd, 1973, str. 238.
- ²² Čajkanović: op. cit. str. 238.
- ²³ Vasić: op. cit. br. 38, str. 157.
- ²⁴ Vasić: op. cit. br. 57 i 67, str. 162 i 165.
- ²⁵ Vasić: op. cit. br. 54, str. 162.
- ²⁶ Vasić: op. cit. br. 149, str. 183.
- ²⁷ Vasić: Num. Zeit. 31, Wien, 1900, str. 389.
- ²⁸ Pik: op. cit. br. 91.
- ²⁹ Elmer: op. cit. str. 38.
- ³⁰ Cohen: op. cit.
- ³¹ Orlov: Emisija viminacijskih moneta XI godine lokalne ere, Starinar, NS, VII—VIII, Beograd, 1958, str. 282; Orlov: Viminacijum emisije lokalnog novca, Beograd—Požarevac, 1970, str. 17.
- ³² Vasić: op. cit. br. 39 i 40, str. 223.
- ³³ Pik: op. cit. br. 89 i 90.
- ³⁴ Čajkanović: op. cit. str. 158.
- ³⁵ Divković: Latinsko-hrvatski rječnik, Zagreb, 1900, str. 981.
- ³⁶ Suet: Tib, 2.
- ³⁷ Iord: De orig. act. Get. 37.
- ³⁸ Zosim, I, 20, 2; Zonar, XII, 19.
- ³⁹ Elmer: Numizmatikai Közlöny XXVI—XXVII, Budapest, 1931, str. 145.
- ⁴⁰ Salisbury and Mattingly: The Reign of Traian Decuis, The Journal of Roman Studies XIV, 4, 1924.
- ⁴¹ Mirković: op. cit. str. 70.
- ⁴² Mirković: op. cit. str. 60.
- ⁴³ Vasić: op. cit. str. 165.
- ⁴⁴ Mirković: op. cit. str. 60, 67 i 70
- ⁴⁵ Grad Sinopa bio je jedan od veoma važnih grčkih kolonija, smješten na poluotoku obale Pontskoga mora. Kasnije postaje sjedište pontskih kraljeva. Lukul ga je osvojio i opljačkao (Strabon, Plutarh, Appian). Nešto prije smrti Cezara grad je dobio status kolonije (Strabon, I, 1; Plinije, VI, 2, 2) i pravo da kuje lokalne novce koji su nosili natpis: C F S (Colonia Iulia Felix Sinopa). Vjerovatno je da je grad dobivši kovnicu lokalnog novca otpočeo sa kovanjem AN.
- ⁴⁶ Eutrop. 9, 8; Aur. Vict: De caess. 33
- ⁴⁷ Aur. Vict: De caess. 33,2; Eutrop. IX, 8.
- ⁴⁸ Mirković: op. cit. str. 72; Rabar: Poviest carstva rimskoga II, str. 113, Zagreb, 1889.

⁴⁹ Pik: op. cit; Vasić: op. cit. i drugi.

⁵⁰ Rabar: op. cit. str. 105, 113 i drugi.

⁵¹ Brumšnid: Colonia Aelia Mursa, VHAD NS IV, Zagreb, 1900; Šašel: Bellum sardicense, Situla 4, Ljubljana 1961, sl. 4.

⁵² Sa oznakama VII i VIII legije kovani su se novci i prije no što je otpočela radom kovnice u Viminacijumu, ali bez likova bika i lava. Tako je M. Antonije kovao u zlatu za legiju VIII (Coh. 1, 41, 31), a za istu legiju kovao je u srebru (Coh. 1, 41, 30). Za VII legiju novac u srebru (Coh. 1, 41, 34).

Septimije Sever kovao je novac sa oznakom VIII legije (Coh. 4, 31, 262) i sa oznakom VII legije (Coh. 4, 31, 266). Ovi su novci kovani od srebra.

Isto tako kovani su novci sa oznakama VIII i IIII legije i poslije prestanka rada viminacijumske kovnice. Tako je Viktorin (268—270. g.) kovao oznaku IIII u zlatu (Coh. 6, 75, 60) ali bez lika lava, odnosno, kovao je samo bojni znak legije. Karauzije (287—293. g.) kovao je novce u zlatu, srebru i bakru (Coh. 7, 16. i 17. str. br. 139, 141, 142 i 143). Pod br. 139 nalazi se zlatnik na čijem se reversu nalazi lav koji korača nalijevo. Na novcu pod br. 131, nalazi se lik lava koji korača nadesno, a na reversu novca pod br. 142 nalaze se dva lava. Obadva su komada izrađena od bakra. Novac pod br. 143 je bez lava, samo sa brojnim znakom legije, izrđen od srebra. Za legiju VII, (Coh. 7, 17, 144) kovao je novac od bakra na čijem se reversu nalazi bik okrenut nadesno.

I po ovim kasnijim novcima vidimo da je simbol VII legije bik, a IIII lav. Na svim se novcima nalaze simboli spomenutih legija, osim na komadu Viktorina pod br. 60 i Karauzija pod br. 143, na kojima se umjesto tih simbola nalaze samo bojni znak tih legija.

MÜNZEN DER MÜNZSTÄTTE VIMINACIUM VON DEM FUNDPLATZ OSIJEK

Die numismatische Abteilung des Museum Slawoniens verfügt über eine Sammlung von über 300 Stück Münzen der Münzstätte Viminacium. Alle Stücke wurden in Osijek (Unterstadt) auf dem Gebiet, wo sich die Römerstadt Mursa (Colonia Aelia Mursa) befand, gefunden und zwar einzeln und nicht als Sammelfund. Wir sind der Ansicht, dass es wichtig ist, dass alle diese Münzen von einem Terrain stammen und daher einen geschlossenen Fund vorstellen.

Eine solche Menge Münzen als Einzelfunde besagt, dass dieses Geld in Mursa in grosser Zahl in Verkehr stand und im Handel gerne angenommen wurde. Diese Angabe spricht auch für rege Handelsverbindungen und einen verzweigten Warenaustausch zwischen Viminacium und Mursa, besonders in der Zeit von 239 bis 249. Die Sammlung enthält 100 Stück aus der Zeit Gordians I. (238—249) und 106 Stück aus der Zeit Philipps I. (244—249). Münzen späterer Herrscher sind in geringeren Mengen gefunden worden, was mit den Wirren, Unruhen und der Unsicherheit der Zeit leicht zu erklären ist, wo der Warenverkehr sicher in geringerem Ausmasse stattfand, wenn er nicht sogar ganz unterbrochen war.

Um eine bessere Übersicht zu gewinnen, wurden die Stücke in der Tabelle so eingeordnet, dass Avers, Revers, Prägungsjahr, Durchmesser, Dicke, Gewicht, Inventarnummer und Zustand des Averses und des Reverses klar ersichtlich sind. Die Legende des Averses ist mit dem Grossbuchstaben A, B, C usw. angegeben. Diese Buchstaben sind jeweils nur für den einzelnen Herrscher gültig, weil es für die Averse keine gemeinsame Legenden für alle Herrscher gibt. Der Revers ist im Wesentlichen auf allen Stücken gleich mit einzelnen geringen Ausnahmen in Betreff der Zentralfigur, der Personifikation der Kolonie, oder in der Verteilung der Buchstaben in der Legende. Die Legende lautet immer PMS—Col VIM (Provincia Moesia Superior Colonia Viminacium). Auch der Revers ist mit einem Grossbuchstaben A, B, C usw. in der Tabelle bezeichnet, doch ist diese Bezeichnung für alle Münzen der Münzstätte Viminacium gültig. So z. B. bedeutet die Bezeichnung A den gleichen Revers für die einzelnen Prägungen Gordians III., Philipps I., Philipps II., Decius, Etruscillas, Herenias, Hostilians, Gallus, Volusians, Emilians, Valerians und Galliens. Bisher ist es noch immer strittig, wann eigentlich diese Münzstätte zu prägen

begann und wann sie ihre Tätigkeit einstellte. Für den Anfang kommen die Jahre 239 und 240 in Betracht, aber auch innerhalb dieser Jahre ist man über den Monat nicht im klaren. Ebenso werden für das Ende der Aktivität die Jahre 256, 258 und 260 angenommen.

Es ist interessant festzustellen, dass von allen Städten und Provinzen, die lokale Münzen prägten, nur die Städte Sinope und Viminacium und die Provinz Dazien Münzen mit der Bezeichnung AN prägten und so müssen wir die Frage stellen, was dieses AN zu bedeuten hat. Ist damit die lokale Zählung der Jahre oder die chronologische Folge der Emmissionen bezeichnet? Zu Beginn der Aktivität der Münzstätte konnte beides übereinstimmen bis zu einer Zeit, da ein ausserordentliches Ereignis dieses Übereinstimmen störte. Wir wissen, dass Geld mit der Bezeichnung AN X und AN XV nicht geprägt worden ist, während mit AN XI Philipp I., Otazilia, Philipp II., Decius, Etruscilla, Herenius und Volusianus Münzen prägten. Woher kommt das? Münzen mit AN X hätten im Jahre 249 geprägt werden sollen. Was hatte sich in diesem Jahre ereignet und was war der Grund, dass diese Prägung nicht erfolgt war? Philipp I. hatte den Heerführer Traianus Decius nach Pannonien und Moesien geschickt, um dort die Legionen zu pazifizieren, die Pacatianus zum Kaiser erhoben hatten. Als Decius dort eintraf, wurde er selbst von den Legionen die so der Strafe entgehen wollten, mit Gewalt zum Kaiser erhoben. Wie die Quellen besagen, beabsichtigte Decius den Purpur wieder abzulegen, doch traute ihm Philipp nicht recht und sammelte seine Legionen. Das gleiche tat nun auch Decius und führte die pannonischen und moesischen Legionen mit sich. Unter diesen Legionen waren auch die VII. und die IIII. Auf dem Revers der Münzen der Münzstätte Viminacium befanden sich die Symbole dieser beiden Legionen, ein Stier und ein Löwe. Jetzt im Jahre 249, da Decius gegen Philipp I. zog, führte er die VII. und die IIII. Legion als die vertrauenswürdigsten mit. In Viminacium hinterliess er nur eine kleine Besatzung bestehend aus einigen untermoesischen Einheiten, die die Ordnung in der Stadt und in der Umgebung aufrechtzuerhalten hatten.

Wir können annehmen, dass sich auf dem Revers das Symbol der Stadt Viminacium befand, dass die Zeichen Stier und Löwe oder die militärische Fahne mit der Bezeichnung VII und IIII gleichzeitig als magische und religiöse Zeichen aufgefasst wurden und die Beschützer der Stadt bedeuteten. Da die Legionen jetzt weder in der Stadt noch in Moesien waren, setzen wir voraus, dass keine Münzen, die diese Symbole trugen, geprägt werden konnten, eben weil die Legionen abwesend waren.

Während Decius noch seine Legionen anführte, also vor der Schlacht mit Philipp, erhob die Besatzung in Viminacium einen Aufstand gegen ihn, um die Treue und Anhänglichkeit an Philipp zu bekunden. Jetzt wurden auch Münzen mit Philipps Namen und mit der Bezeichnung AN XI geprägt, ebenso auch für seinen Sohn und seine Gattin. Die Einheiten, die in Viminacium standen, hatten die ganze VII. und IIII. Legion zu Vaterlandsfeinden erklärt und sich als die wahren Vertreter der einheimischen VII. und IIII. Legion. So brachten sie die magischen und religiösen Normen mit ihren Auffassungen in Einklang, was ihnen dann erlaubte die Zeichen der Legionen und die Symbole der Stadt wieder auf den Münzen zu prägen. Aber auch sie prägten nicht mit AN X, weil ihrer Auffassung nach die Legionen VII und IIII damals abtrünnig geworden waren und diese Bezeichnung auf den Münzen ein unheilverheissendes Auspizium sein könnte. — Auch mit der Bezeichnung AN XV gibt es keine Münzen. Wir nehmen an, dass die gleichen Gründe vorlagen wie zur Unterlassung der Anwendung der Bezeichnung AN X. Zur Regierungszeit Galliens wurde Ingenuus von den pannonischen und moesischen Legionen zum Gegenkaiser erhoben. Als Gallienus seine Legionen erhob, tat Ingenuus das Gleiche. Er führte die VII. und die IIII. Legion an. Also waren wieder diese Legionen nicht in Moesien anwesend. So bestanden die gleichen Gründe für den Ausfall der regelmässigen Prägung. Ingenuus wurde in der Schlacht bei Mursa geschlagen im Jahre 256 oder 258 oder sogar 260. Die Autoren stimmen nicht überein und alle drei Jahreszahlen haben ihre Anhänger. Nach der Schlacht rechnete Gallienus mit seinen Gegnern, mit den Legionen und mit der Bevölkerung, die Ingenuus unterstützt hatten, sehr streng ab.

Unter den Massnahmen, die Gallienus zur Bestrafung der Bürgerschaft anwendete, konnte sich auch das Verbot der weiteren Tätigkeit der Münzstätte befinden haben. Nach der Schlacht bei Mursa, noch bevor Gallienus nach Obermo-

sien zurückgekommen war, wurde in Viminacium beschlossen Münzen mit dem Namen Galliens und AN XVII zu prägen, um die Anhänglichkeit an den Kaiser zu bezeugen. Das nützte ihnen aber nicht viel.

Zum Schluss noch einige Worte über die Prägung mit AN XVI für Valerianus. In der Zeit, da es noch nicht zur Schlacht bei Mursa gekommen war, führte Valerianus die Legionen aus Antiochien gegen Sapor, der grosse Gebiete in Asien erobert hatte und ernstlich die Interessen des Imperiums bedrohte. Doch im Jahre 260 wurde Valerianus auf Betrug von Sapor gefangen genommen und verschwand so vom Schauplatz der römischen Geschichte. Münzen mit der Bezeichnung AN XVI konnten daher für Valerianus nur in der Zeit geprägt werden, da er noch Kaiser war und nicht Gefangener. Die Nachricht von seiner schmachvollen Gefangennahme hatte sich im ganzen Reich verbreitet. Wir können daher mit Sicherheit sagen, dass Münzen mit AN XVI nur in der Zeit geprägt wurden, da Valerianus noch an der Macht war. Diese Feststellung könnte gleichzeitig vielleicht auch dazu beitragen, das Jahr der Schlacht bei Mursa genauer festzusetzen, bzw. das Jahr, da die Tätigkeit der Münzstätte in Viminacium aufhört.

T. I

1

2

3

4

T. II

5

6

7

8

T. III

9

10

11

12

13

14

15

16

T. V

17

18

19

20

T. VI

21

22

23

24

T. VII

25

26

27

28

220

T. VIII

29

30

31

32

